

III JUANA ALBRIT ETA NAFARROA'KO ERREGETZA

–AURKIBIDEA –

– Orrialdea –

ITZ-AURREA.....	24
SARRERA.....	24
1.- ERREGE-ETXEAK eta JUANA	25
1.1.– ARITZATARRAK.....	25
1.2.– JIMENOTARRAK	25
1.3.– ARITZA.....	25
1.4.– JIMENOTARRAK	25
1.5.– ARAGOIKO ERREGETZA	26
1.6.– NAFARROAKO ERREGETZA	26
1.7.– TXANPAÑATARRAK	26
1.8.– NAFAR FRANTZETARRAK	26
1.9.– KAPETO`tarrak	26
1.10.– NAFARRAK	26
1.11.– EBROX.....	27
1.12.– FOIX.....	27
1.13.– ALBRET	27
1.14.– BORBON	27
2.– ARIZTA`tarrak NORTZUK DIRAN eta ZER EGIN EBAN	28
3.– TXANPAÑATARREN EKINTZAK	30
4.– EBREUX`tarren EKINTZAK	31
5.– GAZTELARREN (Trastamara) EKINTZAK	33
5.1.– BEAUMONT eta AGRAMONT`tarrak	33
5.2.– I D ^a BLANKA	34
5.3.– II JUAN.....	34
5.4.– IV KARLOS	34
5.5.– GAZTELUAK BOTATEN; ASKATASUNA.....	35
6.– FOIX`tarren EKINTZAK.....	36
6.1.– FEBO`tarrak	37
6.2.– I KATALINA	37

6.3.– VIII KARLOS	39
6.4.– ANAI-ARTEKO GUDAK BARRIRO	39
6.5.– GAZTELATARREN BABESA	40
6.6.– ERREGEA KOROATZEN; FRANTZE'tarrak ASARRE	40
6.7.– ERREGE KATOLIKOAREN JOKOAK	41
6.8.– AITA SANTUA NAFARROAREN AURKA; ESKOMUNIKAPENA. II JULIO	43
6.9.– ALEMANAKAZ ALKARGOA; MAXIMILIANO	43
6.10.– LETRAN'go V KONTZILIOA.– INGLATERRA ELEIZATIK KANPO	44
6.11.– KATALINA eta JUAN ERREGEAK BETI AITA-SANTUAGAZ	45
6.12.– FERNANDO KATOLIKOA eta BIANA'ko PRIMITZEA. MALTZURKERIAK	45
6.13.– FERNANDO KATOLIKUAK GUDA, NAFARROA ESKURATZEKO	46
6.14.– II JULIO AITA-SANTUAREN, XII LUIS'en, FERNANDO KATOLIKUA'ren eta I JUAN'en ERIOTZEA	47
6.15.– FERNANDO'ren BIDETIK, ZIZNEROS KARDINALA	47
6.16.– NAFARROA'ko II ENRRIKE ta ESPAÑA'ko I KARLOS	48
6.17.– EGO-NAFARROA ASKATZEKO GUDA; II ENRRIKE eta I FRANTZISKO BAITUAK	48
6.18.– INGLATERRA'ko ARAZOA; VIII ENRRIKE ta KALBINO	50
6.19.– ARAZOA, EZKONTZAKAZ KONPONTZEKO ALEGIÑAK	50
6.20.– II ENRRIKE'ren ERIOTZA; III JUANA ALBRIT ERREGIÑA	51
6.21.– JUANA, MAISU AUNDIAKAZ ALKARTUTA eta ERLEJIÑO ASILATASUNAREN ALDE	52
6.22.– LEIZARRAGA'tar JOANNES	53
6.23.– III ENRRIKE	55
6.24.– V ENRRIKE	56
7.– ONDORIOA	58
7.1.– SARRERA	58
7.2.– ETORKIZUNA	58
7.3.– EUSKALERRIA	58
7.4.– EUSKALDUNEN IZKUNTZA	59
7.5.– EUSKAL-NAFAR ERREGEZKO EDESTIAREN ONDORIOA	59
7.6.– NAFARROAN BILDURRA	62
7.7.– NAFARROA GAUR NORA?	63

ITZ-AURREA:

Arrasti on, itzaldi onetara etorri zareen guztioi eta on-egin daigula danoi bere mamitik ulertzen dogunak.

ZERGAIK ALBRIT'eko III'n JUANA NAFAR-ERREGIÑAREN GAIA?

- a) Berezko Euskal errege-leiñutatik, Nafar-erregetzaren Euskal-Nortasuna zelan joan zan galtzen ikusteko, 1512'an Aragoi'ko errege II Fernando ta Gaztela'ko tronu-kide V zana'k menperatuarte. Eta atzerritarren leiñu-eskuetan egonda, bere seme II'n Enrike'gaz, Iparraldeko Nafartarren Jabetasuna Frantzia'ko erreinuan ezereztu arte. Errege-leiñu bakoitzaren egikera, azalpen labur bategaz argituta.
- b) Aragoi'ko II'n Fernando'k zelako asmakizuna euki eban Nafarroa menperatu ebanean eta bere egikeraren orde, zelako ondorioak agertu ziran jakiteko.
- d) Espaiña'ko I Karlos eta Frantzia'ko I Franzisko'ren denboran, Auñamendi'ko mendi-kateak zergaitik geratu ziran Frantzia eta Espaiña bitartean berezko muga baten antzera.
- e) Beragaz, Euskalerrarentzat, zer esan gura eben Berrikuntzaren denborak. Eta Iparralde ta Ego-aldeko Nafartarren erreinua zelan, zuzentzen zan denbora orreitan.
- f) Bera ta bere inguruko errege ta denborak izango dira itzaldi onen mamia. Eta bere eskontzagaz, zelan emoten jakon asiera Borboi leiñuari ikusteko. Bai, bere semearen erregetzagaz zelan amaitzen dan Nafarroa'ko erregetza, Frantzia'ren erregetza'k iruntsita. Eta Euskaldunak Iparraldean Frantzia'k eta Ego-aldean Espaina'k menperatuta, Euskalerrian, zelan geratu gintzazan erdibituta ikusteko.
- g) Azken baten, ondorio baten bidez ikertuta agirian azaltzeko, argitu daiguzan Euskalerraren arazoak zeintzuk diran eta bizirik irauteko bear dauan jabetasuna berrezkuratu dagian.
- i) Eta Martin'ek, niri agindu eustelako lan au betetea.

Asi gaitazan ba, Euskal-Nafar erregearen ibil-bideak marrazten, III'n Juana erregeiñaren denborara elduta, ikusi daiguzan zelan, Euskalerraren etsaiak arrazoziaren arloan, indarkerizko maltzur ta guzur aundiko jokoan egiten eben (eta gaur be egiten daben) estukuntzagaz, arrazoizko eraren aukerak, zelango ezberdintasunak artzen ebezan, Euskalerria bere jabetasun-gabe izteko.

Mundu fisiko onetan beti baiña, maltzurrezko guzurak, guzurrean gertzen dira, berezko legearen bidez ez daukielako beste aukerarik. Eta ori da betiko borroka latza.

SARRERA:

Erromatarrak euki eben asmakuntzaren eritzitik, Mundua'ren gizartea bereztasunetik kanpo: "Aberri, Izkuntza ta Erljio bakarra euki dagian kaizar baten menpean" erruak daukez. Gaur-egun be berezkoak ez diran erriak, edo, bereztasunetik kanpo eginda dagozan aberri-menperatzaileak iraun dagien.

Bere indarkeriaren estutasunagaitik eztanda egin ebelako, guzurrezko asmakuntz milla zati orreik aidean geratu ziran, nork ebatuko itxaropenean, ekiñaldera eroateko. Eta agertu ziran bai ! gizartearen eskubideak berezko

lekutik atarata, menperatzailletasunezko kaizargotzatan jokatu gura ebenak. (Adibidez: Gaurko laterriak. Berezko aberriak daukiezan eskubidearen naike-rian).

Baiña gauzak lez, gogamenaren eritziak ez diralako bakarrik ibiltzen, guzurrezko asmakizun orreik euki dabez laguntzailleak, argi ikusiko doguz, gure Nafar-erregetzaren zeazkuntzazko edesti-laburrean.

III'n Juana da, gure aitzindari edo antezlari nagusia eta gure Nafar-erregetzaren zeaztasun oneik, bakarrik izango dira, orduko giroaren ulermena-gaz argitzeko. Jakin daigun zelan sortu zan gure Nafar-erregetzaren amaiera, bai Euskalerra'ren Ego-aldean eta bai Iparraldean. Azken baten, gure Euskalerra maite au, XIX'n gizalditik aurrera, zergaitik geratu zan Frantzezak eta Espaiñolak menperatuta.

Eta orretarako leenengo egingo doguna, Nafar-erregetzaren leiñuak eta euren zerrenda azaldu, egin bear dodan zeazkuntzaren ulermena argi ikusi dagigun. Eta batera, konturatu gaitezkan, Euskalerra eta Euskaldunak ez doguzela itzi edo gure eskubideakaz iñungo uzkundetasunik egin, Frantzezak eta Espaiñolak gure eskubidearen ardurakaz jabetu daitezkan.

Euskalerra adiñean, eurak baiño askoz ariñago "NAGUSI edo AITA da JAINKOA'ren LOTSAN". Umekerietan etorri daitezkan ganorabako-ardurakaz jolasten.

1.– NAFAR ERREGE-ETXEAK ETA III'n JUANA:

Iruña'ko erregetza, Orreaga'n Karlo Magno'ren 778-824'an euki eben borroka bien artean, Banu Kasi sendiaren laguntzagaz sortu zan.

1.1.– ARITZA'tarren ERREGE-LEIÑUA:

1ª.– Jimenez ta Aritza'tar Iñigo 824-852 gora-berako urte bitartean.

2ª.– I Garzia'tar Jimenez 852-870 urte bitartean.

1.2.– JIMENO'tarren ERREGE LEIÑUA:

3ª.– II Garzia Iñigez 870-882 urte bitartean.

Garzez'tar Iñigo 882.

1.3.– ARITZA'ren ERREGE-LEIÑUA:

4ª.– Fortuño lekaidea 882-905 urte bitartean.

1.4.– JIMENO'tarren ERREGE-LEIÑUA:

5ª.– I Santxo Garzez 905-926 urte bitartean.

6ª.– II Garzia Santxez 926-970 urte bitartean.

Garzez'tar Jimeno'ren ordezeko erregetza 925-931 urte bitartean.

Eta Toda'ren ordezeko erregetza 931-934'era.

7ª.– II Santxo Garzez "Abarka" 970-994 urte bitartean.

8ª.– IV Garzia Santxez "Ikaratia" 994-999 urte bitartean.

1000 eta 1004'ko urteen bitartean balekite erregetza aukeratu barik ego-
tea Ramiro'tar Santxo'gaz edo ordezeko erregetzaren aolkularitz bategaz.

- 9^a.– III Santxo Garzez “Aundia” (El Mayor) 999-1035 urte bitartean.
10.– V Garzia Santzez “Najera’koa” 1035-1054 urte bitartean.
11^a.– IV Santxo Garzez “Peñalen’goa” 1054-1076 urte bitartean.

1.5.– 1076-1134’erarte NAFARROA ta ARAGOI’ko ERREGETZA:

- 12^a.– V Santxo Ramirez 1076-1094 urte bitartean.
13^a.– Santxez’tar Pedro 1094-1104 urte bitartean.
14^a.– I Santxez’tar Alfonso “Gudaria” 1104-1134 urte bitartean.

1.6.– NAFARROA’ko EREGETZA:

- 15^a.– V Garzia Ramirez “Berritzaillea” 1134-1150 urte bitartean.
16^a.– VI Santxo Garzez “Jakintsua” 1150-1194 urte bitartean.
17^a.– VII Santxo Santzez “Indartsua” 1194-1234 urte bitartean.
VII’n Santxo Santzez “Indartsu” errege onegaz, berezko Nafartarren erregetza amaitzen da, ortik aurrera, Txanpaña’ko errege etxera aldatuta.

1.7.– TXANPAÑA’ko ERREGE-LEIÑUA:

- 18^a.– Nafarroa’ko I Teobaldo eta Txanpaña’ko IV’na “Bertsolaria” 1234-1253.
19^a.– Nafarroa’ko II Teobaldo eta Txanpaña’ko V’na “Gaztea” 1253-1270 urte bitartean.
14 urte euki ebazan erregetzaren antolarazia emon eutsoenean, ta Borbontar Margarita, bere ama, ordezko erregetzan asi zan 18 urte bete arte.
20^a.– Nafarroa’ko I Enrike eta Txanpaña’ko III’na “Lodia” 1270-1274.
21^a.– Nafarroa’ko I Juana 1274-1305’eko urte bitartean.

1.8.– NAFAR-FRANKO ERREGETZA:

1284’an, I Juana Felipe “Ederra” Frantzia’ko erregearen semeagaz ezkondu zanean, Nafarroa’ko erregetza, Frantzia’ko erregetzagaz bat eginda geratu zan Frantzia’ko IV Felipe’ren izenagaz. Orduko politikaren legean, Laterri artean askatasun guztikoak izan da, errege baten antolamendu edo epaiketan.

1.9.– KAPETO’en ERREGE-LEIÑUA:

- 22^a.– I Felipe “Ederra” eta IV’n Frantzia’koa 1285-1304 urte bitartean.
23^a.– I Luis “Buru-gogorra” (el obstinado) eta X Frantzikoa 1304-1316 urte bitartean.
24^a.– I Juan “Il-ostekoa” Jaio ta bostgarren egunean il zana 1316 urtean.
25^a.– II Felipe “Luzea” eta Frantzia’ko V’na 1316-1322 urte bitartean.
26^a.– I Karlos “Ikusgarria” eta Frantzia’ko IV’na 1322-1328 urte bitartean.

1.10.– NAFARROA’ko ERREGETZA:

Frantzia’ko IV’n Karlos eta I’go Nafarroa’koa seme barik il zanean erregetzaren koroia artu dagian. Nafartarren jaurkintza Gares eta Iruña’ko gortee-tan 1328’an batzartuta, Juana ta Felipe onartu ebezan Nafarroa’ko errege lez. Gero ta 1328 urte berean, biak Frantzia’ko erregetzari yaregin’da (renun-

ciar) Angulema, Mortain eta Longebille'ko Dukat-erriaren truke, Felipe'k Txampana ta Brie'ko Kondaduak emonda. Iruña'n 1329'an ziñezpena emon eben.

Aipagarriak dira 1321-1328-1349 arteko urte oneik, urduritasun aundikoak ziralako.

1.11.– EBREUX'ko ETXEA:

27^a.– Evreaux'ko III Felipe “Biotz-Zabalekua” eta II Juana (Kapeto leñu-koak) 1328-1343 Felipe il arte.

28^a.– II Juana (Kapetoaren Leñukoa) Felipe il da gero 1343-1349 urte bitartean.

29^a.– II Karlos “Txarra” 1349-1387 urte bitartean.

1356-1357'rarte Ebreaux'eko Luis'ek egin eban ordezko erregetza.

30^a.– III Karlos “Biotz-Onekua” 1387-1425 urtetan.

31^a.– Nafarroa'ko I Blanka eta Nafarroa'ko II Juan (Trastàmara) 1425-1441'ko Loraila'n Blanka il arte. Gero, Biana'ko IV Karlos izan zan andikia (titular) edo eskubidezko erregea 1442-1461'rarte, eta II Blanka 1451-1464'rarte.

32^a.– Nafarroa'ko II Juan eta Aragoi'ko II Juan 1458'tik aurrera, 1441-1479 urterarte (egitez errege (rey de hecho)).

33^a.– Aragoi'ko Leonor, 1479'an Urtarrilla'ren 28an Tudela'ko erregeiña egin eben, baiña ogei egun gutxi gora-beran il egin zan.

1.12.– FOIX'eko ETXEA:

34^a.– I Febo'tar Franzisko 1479-1483, bere ama, Frantzia'ko Magdalena Balois'en errege-ordetzan. Urtarrilla'ren 29'an bazkal ostean il zan.

35^a.– Nafarroa'ko Katalina 1483-1484 urte bitartean, bere ama Magdale-na Balois'en errege ordetzan.

36^a.– Nafarroa'ko Katalina eta Albret'eko III Juan'ek 1484-1516'an Juan il zan arte. Eskontza onegaz, Nafarroa'ko erregetza sei'garren bidez- rez sartzen da atzerritar'en eskuetara, Nafarroa jaurritzeko.

37^a.– Nafarroa'ko Katalina 1516-1518'an, bera il zan arte.

1.13.– ALBRET'eko ETXEA:

38^a.– II Enrike 1518-1555 urte bitartean.

38^a.– III Juana Albret-etxekoa eta Borbon'tar Antonio 1555-1562 urte bitar- tean.

39^a.– III Juana Albret'ekoa 1562-1572 urtetan, il arte.

1.14.– BORBON'en ETXEA:

40^a.– Nafarroa'ko III Enrike eta Frantzi'ko IV'n 1572-1610. Emendik aurrera Nafarraldeko Iparra Frantzia'ko erregetzara aldatuta eta Nafarroa bera Gaztela'tarren menpean. Emendik aurrera gure Nafar-erregetza guttiz ezereztuta.

2.- ARISTA'tarren ERREGE-LEIÑUA: NORTZUK DIRA eta ZER EGIN EBEN?

Euskal-Nafartarraren errege-leiñua oso abertzalea zan. Bereztasunerako baiña, uko ezin eginezko beste bide bakartitik joan bearra zan eta bide-erdi orretan egon zan txeberaren sare-artean, nai-ta nai-ez jausi bearra.

Txeberazko sare-orretan gal-bidea aurkitzeko, zelako bereizgarriak euki ebazan?

- a) Munduko gizon aundien artean, Erromatarrak gizarte guztientzat gogamen bakarra (pensamiento único) egon daiten (nai eurak antziñatik ezereztuta egon) euki eben asmakuntzan, oraindiño irauten ebalako. Eta "Erromatar Kaizar Sakratu" ori, eleiz-katoliko agintarien eskuetan artuta, erlijio ta jaurkintz bakarra egon daiten (bide onena izango zala-koan ?), Europa'ko errege guztien artean leia sortu eban, indartsuenak Kaizar'en izen-buru aundi ori eroan dagaian, batzangotasunezko goga-mena, berezko erritarren gaiñetik, norkerizko indarrarekin lortzeko.
- b) "Latiña" izan zan tresnarik garrantzitsuena, norkeriz ta antzezko (artificial) lanean eginda, jakintzaren ibil-gaillua egin ebana, berezko eta bidezko izkuntzaren aurka.
- d) Eta erritarren bear-bearrezko antolamendu ta eginkizun guztiak apur-apurka galazoteko bidetik eroan ebelako eta jaiota egon ziran sasi-izkuntz barriari, berezko izkuntzari baiño ardura geiago emon eutsielako, berezko Nortasunak desagertu daitezcan. (Gaur, Mundu'ko Irugarren borroka aundi orretan gabiltz, asmakuntz orreik egin dabezan kalteak zuzendu ezinik. Ori dalako "Europa'ren betiko arazoa").

Europa ta Euskaldunentzat badagoz, gure Euskal-erregetzazko leiñuan, eritzi ta asmo-naspil ortatik artu ziran erabagiaren bidez oker galantak egin ebezanak. Adibidez:

III'n Santxo Garzez "Aundia"k, lurraldeko erregetzaren nagusitasuna edo antolarazia, bere lau semen artean banandu ebanean. Nai-ta, gaur Euskaldunak osotzen doguzan lurraldeak, beren seme V'n Garzia Santxez Najera'koari emon ba-eutson be.

Kontuan euki bear da III'n Santxo onen buru gaiñean, eleiztarrak emoneko "Kaizar" izen-buru ori euki ebala eta dirua ataraten ebala, idazpuru orregaz.

Banaketa orrein bidetik, bakoitzaren aundi-nai'keriak eta kain'keri bildur-garriak sortu ziran.

V'n Garzia Santxez "Najera"ko onek, 1043'an bere anai eta Aragoi'ko errege I Ramiro'gaz borrokan egin bear eben, onek Tafalla artu ebalako. (Ramiro, nagusiena izan arren, sasiko-semea zan eta geroago, ugari izango ziran sasi-seme eta berezko'en arteko leiak Europako ta Nafar-erreñuan, bai Jauntasun Laterrizko lurraldeetan be, Beamontez ta Agramontez, Oiñaz ta Ganboa'tar eta abar askoko alderdikerien (banderizos) bekaizkeriak eraginda).

1045'an Kalaorra berrezkuratu eben eta bertan ipini eban erregetzaren jaurkintza.

1054'an Irailla'ren 1'ean baiña, bere anai I Fernando Gaztelako errege zanagaz borrokatu bear eban, eta bertan il zan.

Ortik aurrera, nai-ta Nafarroa'ko erregetza, beti Ego-aldearen antolakuntzazko arremantetara begira egon, bere Euskal-lurraren babeserako bakarrik bizi, eta eleiztarren aolkularitzazko bidez beste erregeari (Gaztelatarrai batez

be) asko lagundu, Gaztelarrak eta Aragoi'tarrak, beti alegindu ziran goian esan doten kaizartzaren aundikeri naian, eta Nafarroa'ko erregetzaren ama zatituten euren artean banatzeko.

Ekintza orreik ekanduzko arloan aurrera eroateko, ez eben eukiten ezeren zalantzarik. (Kontuan euki bear da, denbora orreitan ez zala egon Espaiñol asmakuntzarik, oraindiño Euskal lurak izan ziralako alde batetik, eta gogo geianean, kaizar-jaurkintza ta erlijioaren zaldun-eusle edo zaindari-nagusi izateko ametsetan ibili zirala bestetik. Aztu-barik baiña, menperatzailetasunezko ari ori, gaur daukaguzan Laterrietan oraindiño bizi-bizi geratzen dala, goian esan dotezan norkerizko asmakuntz guzti orrekaz).

Eta Euskal-Nortasunaren aldekoak abertzale sutsuak izan arren, VI'n Santxo jakintsuak, Euskal-errege artean lenengo izango zana, Euskal izkuntzari "Lingua Nabarrorun" izen aundia ezarri eutsona. Goian esan doten txeberazko arrazoiaren bidez: "Latiñez eta sasi izkuntzan idazten ziran jaurkintzaren agiri guztiak".

Nafar erreñuak, ba-eukan beste etsai aundi bat (edo ez ziran konpontzen ondo beintzat) III'n Zelestino Aita-Santua. 1194'an Jorrailla'ren 13'ko bere berun idazki edo bulda'n VI'n Santxo Jakintsua (1128 inguruan jaio zan, 1150-1194'ko urtetan errege eta il) errege zala, Nafartarren Dukea izenagaz idazten dauelako, eta bere seme VII'n Santxo Azkarra edo Indartsuari be 1196'an Martia'ren 27'an bardin. Nafartarren erregetza iru gizaldi ta erdi sortu zanetik irauten ebana eta erdi-ugarte onen erregetzaren sortzaillea zanari, orduko Aita-Santu guztiak benetako errege zanari "REX" izenagaz idazten eutselako.

VII'n Santxo "Azkarra edo Indartsu" (1254'an jaio, 1194-1234'ko urtetan errege eta Tuteran il) onen denboran, Furoen aurka okerkeri aundiak egiten ziralako, Euskalerra banandu zan eta Nafar-erreñuaren indarra gutxitu.

Gipuzkoa, Gaztela'rraren errege VIII'n Alfonso'gaz (1155'an jaio eta 1157-1214'ko urterarte errege), Giputzak iñungo jabetasunik galdu gabe, elkargo baten bitartez itzarmendu zan, onek antolatzailearen lanak egin dagiazan, Gaztelatarrak ariñago Gipuzkoa'ko alderdikidetar nagusiarri emon eutson laguntzagaitik beartuta.

Gipuzkoa'ra bideak zabaltzeko, 1200'an Gaztela'ko VIII'n Afonso'k Araba inguratu ta menderatuta kendu eutson. Eta 132 urte Geroago 1332'an Jorrailla'ren 2'an Araba, Gaztela'ko XI'n Alfonso'gaz (1311-1350) elkargo baten bidez itzarmendu zan, artekariaren lanak egin dagiazan, Arabarrak jabetasunik galdu gabe. Or baiña!! Araba'n amaitu ziran berak "Arriaga'ko Elkargo edo Anaitegiaren" bidez, berezkotasunean banatzen ebazan jabetzaren lege guztiak.

Gero, eta 1224'an Bizkaitarrak Nafarroa'ko antolarazitik alde eben, beren Jauntzaren antolarazira itzultzeko.

Eta aldakuntza orreik, orduko denboran ez ba-euken ardu aundirik Euskaldunen arteko aldakuntzak izan zirelako, Euskal-errege leiñuagaz-ba, emon ziran leenengo urrats edo oinkadak, gure izkuntzaren Nortasuna makurtzeko.

Jaurkintzazko errege-gorteetan, Euskeraren Nortasuna lotsagizunaren-ardurazko garrantzi-maillan, Latiña eta sasi-izkuntzak baiño berago ipinita, geroago Gaztelera eta Nafar-Aragoi'ko sasi izkuntzak garaitzen joango zirelako.

Euskal-Nortasunaren begirunean leenengoa izan bear zana, Euskara'ren zentzuzko izaerak sendotuta iraun dagian.

A-ta guzti, Latiegi'tar Bizente'k badauka Ueska'ko agiritegitan agerkai bat aurkituta eta "Euskalerrriaren adiskideen Elkartean" argitaratuta: "XVII'n gizaldian Ueskan Euskeraz egiten zala".

3.- TXANPAÑA'ko ERREGE-LEIÑUA-EKINTZAK:

Nafarroa'ko I Teobaldo "Bertsolaria"gaz (1234-1353) asten da Txanpaina'ko errege leiñua. VII'n Santxo "Indartsua"ren loba izan zan. Nafarroa'ko Blanka eta III'n Teobaldo kondearen semea, Brie ta Txanpaina'ko kondearen izenagaz.

VII'n Santxo Indartsuaren azken borondatea, Teobaldo ez ebalako begionean artzen, Nafarroa'ko erregetza, Aragoi'ko I Jaime'en eskuetan iztea zan.

Nafartarrak baiña, gogo orreik kontuan euki-gabe, Santxo il zanean illabete geroago Teobaldo deitu eben eta Iruña'ko Gotzain-Eleizan Foruak zinduzgain Frantzia'ren gorteko oituran igortzi (ungir) eben.

Gaztela'ko III'n Fernando'gaz itzarmendu eben bere alaba eta beren semearen eskontza (gero X'n Alfonso jakintsua izango zana). Fernando'k Gipuzkoa'ko lurraldeak berari bizi zan artean eskeiñi'ta, Nafarroa'k itsas-Kantauriko'ra urten-bidea euki dagian. Baiña, Teobaldo'k baleiteke Bretaña'ko kondea'gaz berriz itzarmentzea bere alabaren eskontza.

1238'an Lur-Santua'ren gurutzeko-gudaldia bideratu eben, 1.240'an itzulita.

1246'an Foruen gora-beran, Ximenez ta Gazolaz'tar Pedro gotzaiña'rekin euki ebezan estabaidetan, onek zalantzan ipini eban Nafar-erregetza. Baiña Aita-Santua'k lege berezi bat agertu eban: "Bere baimenik gabe, iñork ezin ebalta Teobaldo eleizatik kanporatu".

Sarri ibili zan Txanpaina ta Nafarroa'ren arteko bidaiak egiten, eta 1253'an Garagarrilla'ren 8'an Txanpaina'tik itzulkerata baten il zan.

Teobaldo'tarrak, Txanpaina'ren zelaikadakoak ziran eta beti begituten eben Franko'en politika, goitik berakoa guztiz al-osokerizko erdira-nai baten zana.

VII'n Santxo Indartsua'k, Teobaldo erregea ez eban on-artzen, guztiz aurkaldekota zalako. Teobaldo'tarrak zelaikada'ko erdirazaleak eta Santxo mendia ta basoak berez emoten dauan askatasunekoa. Argi dago Nortasunean egon zala desberdintza. Mendian nor-bera izan bear dalako eta zelaikadan erreza goa dalako bestien alegiñean joatea. Txanpañ errege-leiñua, ez zan Naparerritarren ta buruzagien atsegintasunezkoa.

Len, erdi-ugarte onetan Nafar-erregetza: Aragoi, Gaztela-Leon'go errege'en artean eskontzen ziralako; ekonomia'ren aldetik artu-emon estuak eukiten ebezalako; Mauritarren aurkako gurutzearen-gudaldia berezkoa zalako eta oraindiño Euskaltasunak alkar lotuta joaten zirelako, Ego-aldera begitzen ba-eben. Txanpaina'tar oneik, Aita Santuak Europa'tik batuten ebezan gudaldiak Afrika'ren Ekialdeko lur Santuetan borrokatzeko (Tauro mendian, betiko ospagarritasuna lortuta), goian ikusi dogun lez, eta jakintzaren arloan Gaztela'tarrak baiño geiago goi maillakuak izan ziralako, Iparraldera aldatu eben bitartekotasun eragipen ori. Eta geiago, I Juana Frantzia'ko errege IV'n Felipe "Ikusgarria" izango zanagaz ezkondu zanean.

Nafarroa'ko erritarrentzat, zoralditasunezko denborak ziran oneik, Gaztela eta Aragoi'tarrak alde batetik, Frantzia eta alde bietako gurutz-gudaldiko ekintzaren bidez, Nafartarrai alde guztietatik tiraka ibili ziran, bakoitzak euki

eben asmakuntza indartu naian. Nafarroa'ko zaldun eta erritarren artean zati-
ketak edo etsaigotasunezko egoera larriak asi ziran sortzen.

Eta Nafartarren Nortasunarentzat oso denbora latzak, berezko izatasuna
lotsagizunaren garbitasunezko arduraren zaintzeko.

Maldaberako oinkadak ziran oneik, 1512'an Aragoi'ko errege II Fernan-
do'k (Katolikua), Nafartarren Nortasuna ain egoera larrian ikusita, bere mal-
tzurtasunezko aitzokada sartzeko. Gero, III'n Juana'ren denboran ikusiko
doguna.

4.– EBREUX'tarren ERREGE-LEIÑUA – EKINTZAK:

II'n Karlos deritson "TXAR" onen erregetza (1349-1387) zeaztuta idatzi ba
gendun oso luzea izango zan, mugimendu aundiko denborak ziralako ingu-
ruko errege'ak jauntxutasunezko aundikeriaren billa ibili ziralako.

II'n Juana eta III'n Ebreux'ko Felipe'ren semea zan.

Txarrezko izen gaizto-orren etorkizuna, baleiteke 1348'ko Iraila'n Izurri
(peste) baltza edo ertzairen gaixotasunaren ostetik izatea. Nafarroa'ren gizar-
tea eunetik irurogeta amarrean murriztu egin ebana, eta lurgintzaren lanera-
ko besoaren ezean agertu ziralako, Nafartarrak gose aundian sartuta, asko-
ri lapurketara emon eutsolako.

Neurri gogorak artu bear izan ebazan ekintza orreik bakezteko, batzuri
lepoak-moztuta eta beste batzuk mii-luze'ko zubitik urkatuz. Batera, baserri-
tarrak zirikituta aundiki batzuen aurka, bere seme III'n Karlos'ek bakeztu
ebana ostera aundikiak goralduta.

"Txar" orren izena baiña, Frantzia'ko erregetzatik eta batez be Frantzia'ko
edestilarien bidetik dator, amurru aundian euki ebelako. Nafarroan orko bidetik
zabalduta? Karlos, Nafartarrak maitasunean euki eban, bai erritarrak eta bai
beren inguruko aundikiak zintzotasun aundian, nai-ta biurkeriak egiteko izan.

Badagoz beste gauza batzuk, Nafartarren bizitza geiago larritu ebenak,
legezko eta sasiko semeen artean bekaitz (envidia) aundiaren bitartez beti
borrokan ibiltzen ziralako. Ondorio lez, Agramontesak ta Beaumontesen alder-
dikeriak sortu ebazalako. Euskalerrarentzat eta Nafartarrentzat batez-be oso
gaiztoak izan zirenak.

Berak Frantzian euki ebazan oiñordearen (heredades) bitartez, Txanpaña
ta Brie'ko konderriak, Angulema eta Ebreux'eko etxetik laterri batzuk Nor-
mandian eta Frantzia'ko beste lurralde batzuk, beren ama II'n Juana eta III'n
Felipe aitak (V'n Felipe'k Frantzia'ko erregetzatik kendu ebazanak Salika'ren
legeen bidetik, gure artean arrotza dana), konderrri orreik Frantzia'ko VI Fel-
ipe'ri emon bear eutsozan Angulema'ko dukadoa'ren truke, Nafarroa'ko erre-
geak izateko.

VI'n Felipe'ren semea II'n Juan'ek ("Ona" deritsona) 1350 eta 1364 urte
arteko Frantzia'ko errege eta bere aitagiñarreba zanak, Angulema'ko dukate-
rria bere begipekoa zanai, Espaiña'ko Alfonso de la Zerda'ren Karlos semea-
ri emon eutson (II'n Karlos'en ingurukoak il ebana, berea zana eukitearren
eta bera 1351'an Urtarrilla'ren 8'ko epaiketaren ostean Loubre'ko dorrean II'n
Juan'ek giltzapetu), VI'n Felipe eta II'n Juana'ren arteko ebazpena (acuerdo)
ezereztuta.

II'n Karlos, II'n Juan bere aitagiñarrebagaz eriotzeraiño etsaituta egon
zana, 1354'an Nafarroa'ra itzuli zan, eta orreik oiñordearen bitartez, Nor izan
zala uste eban Frantzia'ren erregetza eskuratzeko eta orko bidetik Nafa-

roa'ko erreñua sendotzeko etsaien aurka. Ingalterra'ko III'n Eduardo'gaz (1312-1377) alkartu zan, 1358'an Frantzia'ko Marzel'en iraultzari lagunduta.

Emen konturatu egin bear gara, Europa'ko erregetza guztia, euren artean senituta egon zala, eta nai-gabeko borrokak edo asarre guztiak, geienak beintzat, bakoitzak gogorutzen ebazan erregetzaren eskubidetatik agertzen zirala, erritarrak morroi bezela ara ta ona Foruen aipamenakaz ibilita, kontuan euki gabe.

Beartuta, Gaztela'ko I Pedro odol-zaleagaz (1334-1369 eta errege 1350-1369) eta Aragoi'ko IV'n Pedro zeremoni-zalea 1336-1387'en artean, artekari lez agertu bear izan eben, gero denborak zelan etorten ziran, bategaz eta besteagaz beinbanan alkartuta.

Jarrera orretan lotuta eta Frantzia, Aragoi ta Gaztela'ko erregetza'k gero ta indar geiago artzen joan zirelako, bai irurak Nafar-erregetzazko jabetasunaren billa ibili ziralako. Nafarroa txikerra izanda Euskalerra bananduta egon zalako, denboraren etorkizuna izango zan bakarrik, baten edo bestien eskue-tan jaustea. Azken baten (1512'an) eta legez kanpoko trikimaillu baten Aragoi'ko II'n Fernando'k menperatu eban.

1378'an Gaztelarrak, 1263'an II Teobaldo'k Tiebas'en eraikitako Gaztelua, erraustu ta suntsitu eben, bertan gordeta egon ziran antziña'ko eta garrantzi aundiko agiriak ezereztuta.

II'n Karlos "Txarra" deritxon au: Izakera gogorrekoa; zori-zale; odol bizikoa eta mendekaria zan. Gaztela'ko I Pedro "Odol-zale" eta Aragoi'ko IV'n Pedro "Zeremoni-Zale" bere denborakoak izan ziranen antzera. Orduko denboraren ekandua eta lojikazko bidezki-giroak alan eskatzen ebalako.

Bera, 1387'an Urtarrilla'ren 1'ean il zan, eta bere erregetzaren osteko surrumuruak, askoz txarragoak izan ziran etsai ta saltzailleari esker, berak egin ebazanak baiño. Berari geienean, egia ta zuzentasunak lagundu eutsoelako.

III'n Karlos "Biotz-Andikoa" (noble) 1361'an jaio-1425'an il zana, 1387'tik 1425'ko urte bitartean bete eban bere erregetza.

II'n Enrike Gaztela'ko erregearen Eleonor alabeagaz eskondu zan, Gaztelatarrakin bakeak eginda.

1404'an Paris'eko alkargoaren bitartez, Frantzia'ko IV'n Karlos'egaz argitu ta garbitu egin ziran Nafartarren jabetasunak Frantzia'ko lurraldeetan.

1423'an Urtarrilla'ren 20'an erregearen ondorengoarentzat Biana'ko Printzerria sortu eban, beren billoba IV'n Karlos izan da leenengo printze edo errege-gaia.

II'n Karlos "Txarra"ren ta Frantzia'ko Juana'ren semea zan, eta bere aita aundikien aurka, aunditasunaren asmoak gutzitzen ibili bazan, berak erregeen arteko odol tanta-bat eroaten ebanai, adibidez: sasiko seme ta semeen-semeak, goraldtu egin ebazan ezin besterarte.

Errege on-onek, ustekabeko ekintza orregaz, sasi-seme'en artean bekaizkerizko atek zabaldu ebazan ezin besterarte, Nafar-erreñuarentzako eta Euskalerrarentzat oso negargarriak izango zirenak, Nafartarrak guztiz bananduta, Nafar-Erreiñuaren giltzak eskura emon eutsoezelako 1512'an Aragoi'ko II'n Fernando'ri.

Nafarroa'ko I Blanka, III'n Karlos "Biotz-Aundikoaren" eta Gaztela'ko Leonor'en alaba izan zan. 1365'an jaio eta 1441'ean il zan. Eta beren erregiñaren ardurak 1425'etik 1441'era bete ebazan.

1402'an Sizilia'ko II'na eta Aragoi'ko I'goa Martin "gizabidekoa" (el humano) deritxon erregeagaz eskondu zan, 1409'an il zana. Eta bigarrenez

1420'an Aragoi'ko II'n Juan'egaz 1458'ko urteik aurrera 1479'rarte Aragoi'ko errege izango zana. Gaztela'ko Trastamara'ren sendikoa zan eta Nafarroa'n errege 1441'etik 1479'an Urtarrilla'ko 19'rarte.

5.– NAFARROA'ko ERREIÑUAN-GAZTELATAR LEIÑUKO ERREGEAK (Trastamara)–EKINTZAK:

1441'ean Nafarroa'ko I Blanka il zanean, bere seme IV Karlos ogeita-bat urtegeaz izan zan erregetzaren jabea. Beren aitite'k III'n Karlos "Biotz-Aundi-koa" k bere amaren ostean bera itzi ebalako leiñuaren tronkalekoa, Biana'ko Printze izendatu ebanean.

Bere aita II'n Juan'ek baiña, Aragoi'ko errege zanak, beren zintzotasunezko biguntasunagaitik, ostu eutson Nafartarren ezar-leku ori.

II'n Juan'ek arrazoi gutxiago euki eban Nafartarren erregetza aurrera eroateko, bigarrenez Juana Enrikez'egaz (Fernando'ren aita-ama'k, gero Aragoi'ko errege izango zana "Katoliko"aren izenarekin) ezkondu zanean (biak, goi-zale ta on-gose aundikoak ziranak), berez Nafar-erregetzarekin ari guztiak ebagi ebazalako.

Ostutako jabetasun orren bidetik, II'n Juan'ek bere emaztea Juana Enrikez erregetzara baltzuratu (asociar) eban, eta Juana Nafarroa'ra joan zan erregetzaren ordezkokoak beteteko.

IV'n Karlos asarratuta, aitaren aurka egiteko eta Nafarroa'ko erregetzaren jabetasuna berrezkuratzeko, Gaztela'ra joan zan, Asturias'eko Printzea'ren ta Albaro de Luna Kondestablearen laguntza eskatzera.

Oneik IV'n Karlos'eri ikusiazko egiten dautsoe: "Eurak ez dirala borrokatzen Nafarroa'ren aurka, II'n Juan'en aurka baizik eta Karlos alegintzen dabe, banandu dagiezala beren ekanduzko-egilletasun edo sorburutik, II'n Juan'en lapurtzazko asmakizunetik.

Goratu egiten dautsoe, aita emoten dautson maitasun otza eta zelako irabaziak eukingo ebazan Gaztelarrarekin alkargotu balitz. Bai bere ama-ordea zelan dago aurdun.

IV'n Karlos, euren berbagaitik gogarazi egiten da eta 1451'n Irailla'ren 8'an eurokaz alkarren-arte alkartasunezko-itun bat egokitzen dau eta Gaztelarrak inguratuta euki eben Buradon'eko gaztelua itzultzen dautsoe.

Ondoren, Asturias'eko printzeak Albaro de Luna kondestableari itanduten dautso: "Baiña guk... zer lortu dogu Nafarroan?" eta Albaro de Luna'k erantzun: "Jauna, 40 urteko anai-guda izten dautsagu".

Orko bidetik anai-guda sortu zan, Beaumontetarrak IV'n Karlos'en aldetik eta Agramontetarrak Aragoi'ko II'n Juan'en aldetik kokatu ziralako.

Guda au ez zan amaituko 1522'an Maya'n eta 1523'an Ondarribian, Nafarroa'ren askatasunezko Ikurriñak beratu arte.

Ez IV'n Karlos, ez-ta II'n Juan be, izan ziran talde-bi onen nagusiak, alderdikide orreik izan ziralako Nafarroa'ko agintarien gidari ta danak mugi-aldian ipinten ebazanak.

5.1.– BEAUMONT eta AGRAMONT'tarrak:

Beaumont taldea, II'n Luis Beaumont Lerin'go Kondea'k bideratua izan zana (Biana-Lerin) 1456'tik-1507'rarte. Oneik Nafarroa'ko Iparraldean eta Mendebal erdian agintzen eben.

Eta Agramontetarren taldea, nagusitasunezko maillan (mosèn) bigarrenea-koa zana Peralta'ko Pierre'k (Pedro) Lerin'en Santesteban'eko Kondeak (Peralta-Tudela) 1451'tik-1488'ko urterarte bideratuta. Egoaldean, Ebro ibaiaren ur-bazterrean eta Ekialde erdian agintzen ebenak. Biak okerrak edo eriozileak ziran.

Gero ikusiko dan lez, talde biak alderdikidetatik aldatuko ziran, gizarte ta lege bideetan naastetasun aundiagoa sortuta, Fernando'k Nafar erregetza berekotu dagian.

IV'n Karlos, edestilari ta elerti-zalea zan eta Aristoteles'en etika gaztelera-tu eban. 1461'ean Irailla'ren 23'an il zan. Eta berak bularreko gaixoa euki ba eban, pozoituta il eben.

5.2.– II D^a BLANKA:

Onen ondorengoa, 1424'an Oliten jaio zana bere arreba II'n Blanka izan zan Nafarroa'ko erregetzaren jabea 1461'tik-1464'an Otsailla'ren 12'ko bitartean. II'n Juan (Leonor'ek?) bere aitak Abendua'ren 2'an aginduta eta Foix'eko konde-andrearen andere-lagun batek emon-da, Pozoituta il zan arte.

Ama, I'go Blanka il zanean, bere aita II'n Juan'eri IV Karlos anaiagaz bate-ra, Nafarroa'ko erregetzaren eskubideak eskatu eutsoezan eta onek 1455'ean biak ondoregabe itzi ebazan euren arreba Leonor'en mesede, anai-guda biztuta.

Nafarroa'ko erregetza I'go Blanka 1441'ean il zanetik, Aragoi'ko II'n Juan'ek eroan eban 1479'ko Urtarrilla'ren 19'raiño il zan arte.

Onen gogamenean, erregetzaren oiñordezko zentzua, Nafar-erregetzaren berezko oiñordetzarena baiño guztiz aurkakoa izan zan, berea, "gurasoen-gandiko" edo "etorkizuneko-eskubidekoa" zalako. Eta berea zalakoan, seme-alabari errege-erregiñaren izateko bideak ebagi eutsezan, ondoregabean itzita.

5.3.– II'n JUAN:

Gogamen onek, badauka bai zer ikusia (gero agertuko dan lez), bere seme Fernando'ren (katolikoa) gogamenean, maltzur ta guzurrezko aurre-artzeak biztu daitezcan Nafarroa menperatzeko. Leenengo eskontzako seme-alaben artean Leonor izan ezik (azkenean, bera be bai), gorago ikusi dogun lez, gaitzestasunean euki ebazalako eta bigarren eskontzako Fernando, bere biotzeko kutuna izan zalako.

II'n Blanka 1462'an Jorrailla'ren 23'an Mosen Pierres Peralta'koak, portu-ostera (ultrapuertos) atzilotuta eroan ebenean, Orreaga'ko lekaidetxean esan eban: "bere borondatearen aurka eroaten ebala, eta alegintzen zirala berak Nafar-erregiñaren eskubideak ukatzeko" bere aizpa Leonor, onen seme-alaben edo Fernando II'n Juan Aragoi'ko errege-semearen mesedetan iztea eskatzen eutsoelako.

"Olan izan balitz, arduradunak balio-gabe itzi dagiezala beren ukatu orreik, beren borondatea, olango zeozer egiterakoan, Gaztela'ko errege'en edo Armeñak kondea'ren babespe edo zainpean iztea zalako".

5.4.– IV'n KARLOS'ek eta BERE ARREBA II BLANKA:

IV'n Karlos eta bere arreba II Blanka'k, ainbat oiñaze, eramankizun ta nekagi-ro eroan izan bear eben.

Dana dala, erdi-ugarte onentzat eta Nafarroa'rentzat batez-be, ekandubako goibeltasunezko ta ekaiztsu denborak ziran oneik, Nafar-erregetza amaierara bideratzen ebanak. Erregetasunezko legeari lotsa galduta, etorkizunerako iru gauza argitzen ziralako: Nafarroa, Aragoi edo Gaztelarpean menderatuta geratu; Gaztela ta Aragoi'tarrak bat eginda, Ego-aldeko Nafarroa mendean artu eta Auñamendiak berezko muga baten antzera geratuta, Frantzia Nafar-Iparragaz jabetu. Geroago sortuko zana.

Leonor, I Blanka ta II Juan'en alaba gazteena zan, 1425'ean Iruñean jaio eta errege-aulkian bere aita 1479'an Urtarrilla'ren 19'an il zanean, illa-orren 28'an ezarri eben, Aragoi'an II'n eta V'n Gaztela'koa Fernando'ren (1452-1516 Katolikoa) laguntzagaz.

1441'eko urtean eskondu zan, Foix ta Bigorra'ko kondea eta Biarno'ko jaun Gaston'ekin. Biarno'n bizitzen geratu zan. Frantzisko ta Katalin seme-alabak euki ebazan.

Leonor jaio zanean, aitaren tresna biurtu zan, bere anai IV'n Karlos eta II Blanka aitzaren aurka egiteko. Eta bere neba-aizta'k il ziranetik, barriro biztuten dira Beaumontetarren ta Agramontetarren arteko anai-gudak, berezko Nafar-erregetzaren oiñordezkoak legean ezartzeko.

Erregiña egin ta ogei egun gitxi gora-beran Tutera'n il zan. Eta beren azken naian: "Bere anai IV Karlos Biana'ko Printzearen jabe-bideak eskatu ebazan bere ondorekoentzat, Nafarroa'ko erregetza bere seme Frantzisko Febo'ren ardurapean itzita. Eta laguntzaren billa joan bear ba-eben, Frantzia'ko erregetzara joan daiten", aolkua emon da.

Emen aipatu bear doguna, zergaitik, bere il zan'en aita II'n Juan Aragoi'ko gogamenaren eritzitik aldatu eta bere anai IV'n Karlos'en Nafar-tronkaleko eritzia besarkatu eban. Aolkuaren billa Frantzia'ra joan daitezcan aginduta. Bai, zer gertatzen zan, Beaumontetar ta Agramonteterrekin.

Beaumontetarrak eta Agramontetarrak, eriotzaraiñoko etsaiak izan ziran. Eta Aragoi'ko II'n Juan'ek, Agramontetarrak oparitu ta abegi onean erabilten ebazan bere alboan eukiteko.

Beaumontetarrak baiña, IV'n Karlos eta II'n Blanka il ziranetik, Leonor'ek aitaren alde egiten eban lez il zan arte (eriotzearen ostetik aldatuta), ia ezer babesteko argibide edo arrazoi barik geratu ziran, apurka apurka II'n Juan'en zerbitzura aldatuta. 1467'an Tafalla'n Leonor eta Beaumont'tar kondestableen alegiñaren bidez geld-une edo bake-une eginda.

5.5.– GAZTELUAK BOTATEN; ASKATASUNA:

Baiña saldukeri ta judaskeriak geiegian egon ziran lez. Beaumontesen Kondestablea, Trebiño'ko Lara'tar Manrique Pedro kondea eta Gipuzkoa'ko oñaz'ekoak alkartuta, Nafarroa'ko mugak eta Lekunberri, Leiza ta Gorriti'ko gazteluak ezereztu ebezan. Leonor'ek, eskubideko erregiña eta Nafar-erreiñ osoa ordezkotzako jaurkintzan (lugarteniente general del Reino) agintzen ebanak, 1472'an Abuztua'ren 2'an agiri gogor bat atarata, Lerin'go kondea, San Juan'eko lekaide-etxea eta Luxa'ko Jaun Beaumontetarrak eriotzara ta ondasunaren baitura zigortzen ebanak. Aurrerantzean eta azkenerarte, Beaumontetarrak Fernando katolikoaren aldera aldatu ziran.

Ortik aurrera, Nafarroa'ko erregeak askatasunekoak ba-ziran, saman Beaumontetarren lepokoa eroaten eben, Fernando katolikoak ondo erabilten ebana.

Beste aldetik, Frantzia Laterizko jabetasunak euki ebezalako, Frantzia'ko erregearen agindutara egon bear ziran. Eta geiago, oneik etenbako auzian ibili ziralako Foix'eko leiñuaren ondorengoagaitik.

Nafarroa'ko erregetza, egoera guzti orregaitik, Frantzia, Gaztela ta Aragoi'en arteko oreka-larrian bizi bear eben beti. Beren eriotzea, oreka erreik apurtzen ziranean sortuta.

Euren jarduera une orretan, iru errege-etxe orrein lurralde-jeografikoak beartuta, Nafartarren bakea beti, Frantzia ta Gaztela-Aragoi'ko bakearen mendean egon zan. Arin apurtzen zana, iru errege-etxe erreik Napoles'en erregetzako jabetzaren atzean ibili ziralako.

Emen ikusten doguna, II'n Juan'ek, Juana Enrikez bere bigarren emazteagaz batera, Nafarroa'ko anai-guda aukeratu ebala, euren seme-alabai tronkalezko erregetzaren jabetasunak moztu eutsezelako. Eta Kanpionek esaten dauan lez: 1462'rako II'n Juan'ek bere emazteagaz batera, Fernando (katolikoa) euren seme txikerrena euki ebala gogoan, Nafarroa'ko errege izendatzeko.

Goian esan doten lez, biak goi-zale ta bete ezinezko on-gosekoak ziran. Bai euren seme-alaben pozoitasunak Juan'ek aginduta eta ainbat maltzur ta guzurrezko gauza eginda Nafar-erregetzaren lapurketa egin eta Aragoi'ren mendean geratu daiten, koroia euren seme Fernando kutunaren buruan ezartzeko.

Fernando'k ez eban 1512'ko une aretan Nafarroa menperatzea aukeratu. Goian esan doten lez, Aragoi'tarrak eta Gaztela'tarrak, III'n Santxo Garzez Aundiak, Gaztela ta Aragoi'ko kondetzak bere semeen artean bananduta errege maillara igon ebazenetik, beti ibili ziralako "nor, Nafarroa'gaz geratu".

6.- FOIX'tarren ERREGE-LEIÑUA; EKINTZAK:

Nafarroa'ko I Gaston ta Febo'tar Frantzisko izan zan erregetzaren ondorengoa, 1467'an jaio eta 1483'an Urtarrilla'ren 29'an Pabe'n pozoituta il eben.

Biana'ko Printzea, Gaston Foix'eko kondea eta Frantzia'ko Madalena'ren (Frantzia'ko XI'n Luis erregearen arreba) semea zan.

Biarno'ko bizkondea eta Bigorra ta Foix'eko kondea 1472-1483 urte bitarreetan.

Nafarroa'ko Leonor erregiñaren biloba zan eta au 1479'an il zan orduan, errege egin eben.

Onen errege denboran, Beaumontetarren ta Agramontetarren arteko gudak gogortu egin ziran ezin geiagoan. Eta berak 12 urte bakarrik euki ebalako, bere ama Frantzia'ko Madalena'k artu bear izan eban agintaritzan. Eta erregearen-ordezkatza, 1479'tik 1481'en arteko urtetan, ondo eroan eban.

Zalduba'n (Zaragoza), Madalena Fernando'gaz berba egin eban, onek itxura baten laguntzeko prest egoala emoten ebalako. Egia baiña, azpiko jokoan ibilten zala zan.

Alkarrizketa orren ondorioa, Aoiz'ko bake-une edo gudu-arteko alkargoa izan zan. Eta arazo guztiak konpondu egin ziralakoan, Madalena poztasun aundiz 1479'an Irailla'ren 17'an Nafartarrai alan esan eutsen.

Emen aitatu bear da, garai onetan, Espaiña'ren erregetza bakarraren gogaera edo pentsabidea Laterria'ren babeserako, gorputza artzen asi zala. Ez, Espaiña'ko aberriaren sendimentuagaitik, olangorik denbora aietan ez zalako urriñetik be egon (Nai-ta denbora askoz geroago bide ortatik agertu ondorio lez). Olan erakusten daualako 1480'an Urrilla'ren 18'an Rodriguez de Almella Kartajena'ko Kalonjea'k (canonigo), bere idaz-lanetan erakutsi ta ezarri gura daualako, agertzen dauanean: "Gaztela'ko erregeak eskubidea

daukela Nafar-erregetza beraganatzeko, Gipuzkoa ta Gaskuñako Lurraldeak artean dirala”.

Beartsuaren poztasunak gitxi irauten dabe baiña, eta laster asi ziran ezta-bidak ostera be.

Eta Fernando’k konponketa orreitan itxura ona emon ba-eban be, ez eban emon geiegizko ordezkoa artu barik, eta Nafartar-erregetzari kalte aundiak egin eutsozan.

Bere osaba Foix’eko D. Pedro Kardinala’k, Tafalla’n gorteak batu ebazan, ordua zala erregea koroatzeko esanda. Nafartarrak on-artuta, I Gaston ta Febo’tar Franzisko Iruña’ra joan zan eta 1482’an Zemendia’re 6’an, Fue-roak agintzen eben eran koroatu eben.

Ortik aurrera, Anai-gudaren sorburuak bakezten asi zan eta eriotzako zigorra agindu eban Beaumontetar edo Agramontetar izendatzen ziranai.

Kanpion’ek diño, Madalena bere amak, uts-bi egin ebazala, lenengoa: Fernando’k (katolikoa) eskatu edo adierazita, errege Katolikoen Juana alabagaz ez eskontzea. Eta bigarrena: Frantzia’ra eroatea. Bidai orretan, Lerin’go kondestableak Iruña artu eban.

6.1.– FEBO’tarrak:

I Franzisko Febo’re bizitza, Pabe’ko (Pau) gazteluan iraun eban, bere arbasoak III’n Karlos Biotz-Aundikoa eta IV’n Karlos Biana’ko printzearen antzera, musika, apainkeria eta antzez-lanai zaletasuna erakusten.

1483’an Urtarrilla’re 29’an bazkal ostean, txilibitua joten egoala gaixorik sendituta, andik ordu bitara pozoituta il zan.

I Febo’re ondorengoa Nafarroa’ko erregetzan, beren arreba Foix’eko I Katalina izan zan. 1468’tik 1517’raiño bizi zana. 1483-1484 urte bitartean bere ama Madalena’re errege ordezkotzan.

Nafarroa’ko erregiña 1483-1513’ko urte bitartean izan zan. Erregetzaren jabetasunagaitik, bere osaba Juan’en laguntzagaz 1483-1492’ko urte bitartean borrokatu zan.

Katolikuak, aletin asko egin eben Asturias’eko Printzea Nafar-errege aul- kian ezartzeko (meatxu ta guzti), Madalena’k baiña, gogor eutsi eban guzti ori, Lerin’go kondea eta errege-ordeak Asturias’eko printzea Nafarroa’ko erregetzan ezartzea lar zalakoan, atzeratu egin zirala ezkerrek.

Madalena’k, emen aipatu bear eban, 1503’an Juan’ek eta Katalina’k gor- teetan esan ebena: “Su aundi-biren bitartean kokatuta gagoz, ez dakigula ortik zerk jarraitu leikenik”. Madalena’k azken baten, bere anaia Frantzia’ko errege XI’n Luis’eri aolkua eskatu bear eutsola esanda askatu egin zan.

6.2.– I KATALINA:

I Katalina, Foix, Bigorra, Ribagorza eta Biarno’ko kondesa izan zan.

Nafarroa, atsekabetzen eben gaxotasunak eldu ziran larritasunezko mai- llara, ezinezkoak biurtu ziran ondamenari eusteko, eta ez zan izango txike- rrena erregetzaren aulkira eme-bat igotea, indar aundiko al-izate edo esku- mena bear zanean, alderdikideak igon eben lekutik beratzeko.

Oneik, erregetzaren izatasuna beeratu egin ebelako, andinai, dirugose edo on-gose eta euren artean gorrotoaren ta alkar ikusi-eziñeko tresneri biur- tu ebelako.

Orain, Beaumontetarrak eskubidearen zaindaria izan ziranak, lapurraren alderdian kokatuko dira. Eta Agramontetarrak, Nafarroa'ko eskubidearen zaindari.

Gauza orreik, beti sortzen dira arroxkeriak eraginda, Aberriaren giza-barnea galtzen danean.

Emendik aurrera errege-katolikuak, Nafarroa'ko erregetzan, eskontzan ta zeregiñeko antolabidearen atzean ibili ziran Katalina ta Juan gazteak izan ziralako. Baiña Madalena amak, geiegi ziralako orrean atzean ibili ziranak ikusita eta katolikuak euki eben galbidearen arriskua, Frantzia'ko erregearen laguntza eskatu eban.

Frantzia, Gaztela, Aragoi eta alderdikideen artean, eskubideko arloan, naaste aundi bat sortu eben.

1483'an Beaumontetarrak Fernando'ri eskatu eutsuen, Nafarroa'ko erregetza Aragoi'ko erregetzagaz bat egin dagiala, baiña Fernando'k bere emazte Isabel'egaz, euren seme Asturias'eko printzea, Katalina'gaz eskondu gurean, beste ezkututako bidetatik egin gura eban.

Katalina'ren ama Madalena'k baiña, atzeratu ebazan katolikuaren asmoak, printzearen gazteasuna aitatuta.

Joko orretan, XI'n Luis (Onek 1423-1483 urte bitartean, Agustua'n il zan arte, bere agintaritzako bizitzan, Frantzia'n, muga-gabeko erregetza sortu eban) Frantzia'ko erregea be sartzen zan, Gaztela'ko errege Espainia'ko errege izango zan batek, Foix'eko laterriakaz jabetuta beren aurka, Burdeos eta Tolosa'ko ateetan kokatzen zalako. Orregaitik bera be sartu zan beste eskontza batzuk eskaiñita, eskontza ori ezereztuteko.

Isabel, Asturias'eko Printzea Katalina'gaz eskontzeko alegiñean eta artuemon orrean ondoan egoteko, Burgos'era joan zan, 1483'ko Loraila'n eta 1483'an Bagilla'ren 25'ean, Kaltzada'ko Txomin Deuna erria, izketaldirako aukeratuta.

Izketaldi oneik, azken-gaiztoa euki eben Isabel'entzat, Gaztela'ko printzea Nafarroa'ko errege izendatzeko asmoa euki ebalako, eta Katalina printze onegaz eskonduta, orduan erregiña izendatu. Eta ez alderantziz.

Zuurtasun edo Diplomazizko alkar-izketa oneik, Frantzia'ko XI'n Luis'ek eta Madalena'k urbilletik jarraituta, errege katolikuen aldetik ez eben lortu garaipenik, Lerin'go errege-ordea eta kondeak atzerantza egin ebalako, lar arriskatu edo beartu egin ziralakoan, Asturias'eko Printzea Nafarroa'ko errege izendatzekoan.

Errege Katolikoak, XI'n Luis'ek zelango joko ona egin eutsien ikusita (len esandako eskontza ugariekin, ainbeste errege-nai aurkeztuta) osterabe bialdu ebazan ordezkokoak Pabe'ra 1483'ko Uztailla'n.

Madalena, guzti au ikusita, zalantza aundi baten geratu zan, alde batera egin ezkeroko, galbide edo arrisku bardiñean agertzen zalako, beste aldekoakaz jokatuta bezela.

Nafarroa'n Iruña'ko gorteak, bai Bearn eta Bigorre'ko laterriak 1483'an I Katalina artu eben euren erregiña ta berezko Andre-Jabe bezala. Emen aipatu bear da Beaumontesak Fernando'ri, Nafarroa Aragoia'gaz alkartzeko eskatu eutsoela.

Madalena'ren neba XI'n Luis, 1483'ko Garagarrilla'n il zan eta beren ondorengo VIII Karlos'ek aolkularien esanak on-artuta, XI'n Luis'ek antolatuta euki eban erara bete egin ziran zeregin orreik.

6.3.– VIII'n KARLOS:

Onek beren izeko Madalena'ri, arrazoi-aundiko eskutitz-bat bialdu eutson, Albret'tar Juan Tartax'eko bizkondea suin lez artu dagian.

Albret'eko III'n Juan Tartax'eko bizkondea'gaz eskontzeko itzarmenak 1484'an Bagilla'ren 14'an idatzi ziran. Eta Ordez'en ezkon-itzak emonda, Leskar'eko Eleiz-Nagusian amasei urte eukazala eskondu zan. Eskontza onegaz, seigarrenez sartuko ziran atzerritarrak Nafarroa'ko jaurkintzara.

I Kataliña'k amalau seme-alaba euki ebezan. Eta bera 1517'ko Otsailla'n Mont-de-Marsan'go irian il zanean, sei bizirik egon ziran.

Erregeak, gazteak ziran lez, Madalena erregeen-ordekoa zan, baiña jaurkintzagaz erregearen aita Albret'eko Alano jabetu zan. Ez zan gizon ona, diru-zale, andi-nai, arroputz eta aldakorra izan zalako.

Foix'eko ondorengo arazoak, 1484'ko Uztaila'ren 9'an eta Urrilla'ren 2'ko egjunetan asi ziran argitzen, Katalina'ren aldera. Eta ez beren aitagiñarreba-ren naiera.

Batez be, arrisku aundiko txatal berezi bat euki eban: "Auziketa orren erabagia, Paris'eko Lege-biltzarrean artu bear zala". Lege-nai orren bidetik, Nafarroa'ko erregea, Frantzia'ko erregeari ondo-esan bearrean geratuta.

Albret'eko Alano'k, menpekotzaren edo feudo'ko (contrato-vasallaje) alkartasunetan sartu zan, Madalena be beragaz eroanda. Ausardi aundiko borroka 1485'eko urtean asi-ta.

Beaumontetarrak, Nafartarren ordezeko-erregearen agindupeari ezetza emon eutsoen orduan, Nafarroa'ko erreñuaren bakea, ezinezkoa biurtu jakien erregeari, Madalena'k 1485'an Otsailla'ren 8'an Lerin'go kondeagaz, adiskidego elkargoa sinatu eban eta Lerin'go konde eta beren alderdikideentzat ongille edo ekartsuak izan zan.

6.4.– ANAI-ARTEKO GUDAK BARRIRO:

1486'an Abendu'aren 4'an feudo'ko biltzarretan, Nafarroa'ko errege-ordea Albret'eko Alano izan zala, errege gazteen izenak entzuten asi ziran. Eta I Kataliñ erregiña Nafarroa'ra etorri daiten koroatzeko, Lerin'go kondea geratu zan bideko arazoak garbitzeko arduradun.

Agramontetarrak Kardinalari (Beaumontetarren kidea zalako), Olite'ko atearak itxi eutsoezan eta erregeak ez ziran ausartu Auñamendiak aldatzen.

Gortearren aginduz Albret'eko Alain izendatu eben errege-orde, erabagi orrek txatal berezi au eukala: "Errege-ordea urrunetik dala, egon ezinean, bere anai Abesnes'eko Jauna izan dagiala". 1486'ko Irailla'n orokorrezko tenientea izendatuta.

1486'ko urte berean, Beaumont taldeko Grazian'ek, Agramontetarrai eraso eutsen eta barriro biztu zan anai-arteko guda.

1488'an gauzak baketzeko Tudela'k eskatuta, Agramontetarren anaiarteko taldea sortu zan. Eta Iruña'n Beaumontetarrak, bereala sortu eben bardiña.

1488'an Urtarrilla'ren 3'an Madalena eta bere alaba I Katalina Frantzia'ko Lege-Biltzarra'k deituak izan ziran.

Beaujeu'ko Ana Frantzia'ko erregiñ-ordeak baiña, eurengeatik lau urte ari-ñago, gomendiozko alegiñ eta trebetasunezko laguntzak pozik egingo eban-zanak. Albret'eko Alano jaunak Nafarroa'ko errege-ordea zana, beren guda-rako zaletasunagaitik asarratuta, orain atsegiñez itzi ebazan sasiarteko egin-kizunetan korapillatu daitezana.

Albret'eko Alano'k, Bretainia'ko dukearen alabeagaz ezkondu gura eban, lurralde arein gaiñean begia ipini ebalako eta lurralde orreitan eskubide batzuk eukezala-ta.

Orren zeregiñaren garaipena eta Beaumontetarren menpea lortzeko, 1488'an Epailla'ren 21'ean Balentzia'n Fernando katolikoagaz barneko adiskidetasunaren alkargo bi antolatu ebazan. Fernando'k, oraindiño gaztel-urri batzuk eroaten ebazalako nagusi-lez.

Gazteluri orreik Nafar Kapitain edo gud-agintaripean geratu ziran.

Utziera orreik itxurazkoak ziran baiña, Nafarroan, errege katolikuak agin-pide nagusiena euki ebelako eta berezko erregeak baiño, erantzun obeagoak eukiten ebazalako.

Fernando urriñ egon zan Labret'eko Alano'ren naikundetik, beren naiak bete daitezcan, Juan printzearen alde jokatzcan ebalako eta azken baten Bretainia'tik zeozar ataratekoan, Nafarroa'ko errege-ordeak aginduta, Roseillon'eko (Frantzi' ko oroigarri-lurraldea dana. Langedok, Auñamendi ta Lurrarteko itsaso'en artean kokatuta dagoena. Bere Uri nagusia Perpiñan izan da) lurraldea eskuratzeko zan.

Alano'k, Fernandoren jokoa zelakoa zan jakinda, 1491'n Urtarrilla'ren 2'an Frantzesakin alkartu zan, ain-bat gauza berentzat, beren seme eta beren anaiarentzat, diru ta lurraldeetan lortuta. Gaiñera, Narbona'ko Juan bizkondearen naiak babes-gabe uztea eta Frantzesaren laguntza eukitea, Nafarroa'ren aurka Espaina'ko erregeak erasoan etorten ba-ziran, asko zalako.

6.5.– GAZTELATARREN BABESA:

1492'ko Urtarrilla'n Granada'n eta Abustua'n Zalduba'n (Zaragoza) be, arremanak egon ziran, Nafarroa, Gaztela'tarren babesgoan izteko. Fernando baiña, asarre aundian sartu zan, Juan Frantzia'ko erregeagaz batera ibiltcan zalako eta zalantza askoren ostean, Kondestablea eta beren lagunak, Iruñean ziñez, itz emon ebalako andik aurrera Nafarroa'ko erregearen agindutara geratzcan zirala.

1493'an Jorrrailla'ren 13'an Paris'eko Lege-Biltzarrak, Foix'eko laterrien jabetasuna oraingoz I Katalina erregiñaren ardurapean iztea erabaki eban.

Elkargo oneri, Kondestablea eta beren sei alderdikideak, 1493'an Zemen-dia'-ren 7'an Iruña'n ziñ eutsoen. Eta erregeak Orthez'en Abendua'ren 4'an

Nafarroa'ko erregeak baiña, beti lez ostera be anakak, infernuko lekuan sartu ebazan (baleiteke beartuta izatea), errege Katolikuari eskatu eutsoelako, euren baikuntzapean (garantia) bete daitezcala ongune (ajuste) orreik. Bide orretatik, Fernando geratu zalako alkargo orren erantzugille.

6.6.– ERREGIA KOROATZEN; FRANTZE'tarrak ASARRE:

Nafarroa'ko erregearen koroatzea, amar urte beranduago, 1494'an Urtarrilla'ren 12'an egin zan. Eta ez eragozpen barik, kondestableak Uria'ren atear itzi eutsezelako, Agramontetar geiegi etorri ziralaren aitzakiagaz. Gabonak Egues'eko basa-bazter edo baserritxoan ospatu bear izanda.

1494'an Urtarrilla'ren 19'an Iruña'n eta Jorrrailla'ren 30'an Medina del kanpo'n isilleko alkargoaren bidez, Fernando katolikuak beren itxurazko lanagaitik, laster eskatuko eban beren artekaritzaren ordaiña eta Nafarroa'ko erregeak beartuta geratuko ziran, Ana euren alaba nagusiena katolikuen

seme Juan'egaz ezkontzeko. Eta mutilla eukiten ba-eben, katolikuen senitar-teko neskatillakaz ezkondu dagian.

Frantzia'ko VIII'n Karlos asko asarratu zan erabagi orreikaz, Nafarroa'ko erdikotasun orrek, beren sarraldi asmoaren bideak ezerezean izten ebazalako eta Gaztelatarrai nausitasunaren ziurtasuna emoten eutselako.

1494'an Epaila'ren 20'an Lion'en, Frantzia'ko VIII'n Karlos eta errege Katolikuak, beti Nafarroa'ko zeregiñaren gaiñean egon ziranak, antolakuntzazko erabakia epaitu eben: "Ortik aurrera, Narbona'ko Juan'en asmoak Nafarroa'ko erreñuarentzat, eurak eroango dabezala". "Frantzia'an egon ziran laterrien erabakigabeko auziketak, Frantzia'ko Lege-Biltzarraren burubipean geratu daitezala". Eta "onen erabagiak eldu arte, Nafar-erregeakaz Narbona'ko bizkonde'ak euki eban guda gelditu daitela eta auzibideko Laterri orreik Nafarroa'ko erregeen ardurapean geratu daitezala".

VIII'n Karlos'ek Juan bizkondearen laguntzagaz Italia'ko gudaldia asi eban eta Nafarroa babes barik geratu zalako, errege Katolikuak agertu ziran jaun ta jabe, Juan eta I Katalina Nafarroa'ko erregeak, euren gana nai-ta nai-ez joan bear izan-da, Beaumontetarrak gero ta okerrago joan ziranak geratzeko.

6.7.– ERREGE-KATOLIKUAREN JOKOAK:

1495'ko Epaila'n Nafarroa'ko erregeak, errege katolikoakaz alkargo arrotz eta gogaikarri bat sinatu bear izan eban. "Gaztela-Aragoi'ko erregetzagaz bakeak iraungo ebala; Lerin'go kondearen erbesteratzea; Eta beren jabetzaren lur-baituak, bien aldetik ipinitako lau kontularien artean zaindu dagiezala".

Nafarroa'ko erregeak, oso garesti erosi bear izan eben kondestablearen erbesteratasuna, 1495'eko urte berean, Nafarroa'ko Gorteak gorroto aundiz ontzat emon bear izan ebelako.

1497'an Commyn'eko Felipe'k esaten eban: "Nafarroa'n Errege katolikuak, eurak gura ebena egiten ebela".

1497 eta 1498'ko urteetan, Frantzia'ko erregeak Fernando katolikuari eskeiñi eutson: "Albret'eko jabetasuna ezereztu eta Nafarroa'ko jabetasunagaz batera berak artu dagiela, Italia'ko lurralde batzuen truke". Fernando'k emon eban ezetzagaz, lagun zintzoaren ospean agertuta zan, Frantzia'ko errege-ergelaren lepotik.

1498'an juduak kanporatu ebazan errege katolikuen indarrak eraginda. (Sei urte ariñago errege katolikuak egin eban bezela).

1500'ean parkamena emon eutson Lerin'go kondea'ri. A-ta guzti onek, aurrera egin eban Nafarroa'ren aurka eta Fernando'ren (katolikoa) serbitzura.

1503'an Jorrailla'ren 25'ean Zangotzan, Nafarroa'ko erregeen Juan eta I Katalina'ren semea, Nafarroako II'n Enrike izango zana, Nafarroa'ren zoral-diko denboratan jaio zan.

1503'an Abuztua'ren 18'an, VI'n Alejandro Aita-Santua il zan, eta beragaz Nafartarren laguntzaille aundi bat.

1504'an Epaila'ren 17'an, Nafarroa'ko erregea Juan'ek, Fernando'k nai-gabearen aitzakiagaz, zelako jokoak egiten eban ikusita, Zangotza'koak borrokan ibiltzen ziralako Aragoi'ko mugaldekoakaz, Najera'ko kondea eta Lerin'go kondearen antziñako adiskidetasunari baimena emonda, Gaztelar gudariak sartu daitezkan Soria eta Gipuzkoa'ko mugatan. Beldurkor, Medina'ko bigarren ituna antolatu eban.

Itun onen idazkun berezienak, Fernando'ren aldekoak izan ziran: "Biana'ko Enrike, katolikuen bir-alaba Isabel'egaz eskonduta; Foix eta Albret'eko jabetzak Gaztelatarren eskuetan geratuta; Nafartarren alderdi-gabetasunagaz Frantzia'ren aurka, Fernando nausitasunean kokatzen zala-ko; Eta Azken baten, Albret'eko laterrietan, Espaiñol leiñu bat kokatzen eba-lako".

Frantzia'ko errege XII'n Luis'ek asarratuta, itun ori antolatzen asi orduko, beren gudariak Foix'eko mugan kokatuta euki ebazan

1504'an Zemendia'ren 26'an Isabel katolikea il zan eta Fernando'k ikusten asi zan, Gaztela'ko erregetza, bere alaba Juana eta bere suin Felipe-Ederra-ren eskuetan itzi bear ebala. Fernando laster asiko zan beren gogoaz alegin-tzen, oneik zelan bastartu.

1505'an Urtarrilla'ren 23'an Fernando'k, Toro'ko Gorteetan Juana'ren zorotasuna azalkeatu eban eta Isabel'en azkenaiaren agindutik, Gaztela'ko erregetza berak zuzendu bear ebala, esan eban.

1505'an Urrilla'ren 12'an, Fernando'k, bere suin Felipe artxidukea ikus-eziñ eban aldebatetik eta bestetik, Frantzia'ko errege XII'n Luis'ek, Felipe artxidukearen al-izan edo gauza izanagaitik, bekaizkerian euki eban. Biak alkartuta Blois'eko alkargoa ospatu eben, eta bertan Fernando ta Foix'eko Germana'ren eskontza izketatu eben (Germana, Foix'eko Gazton Nafar-roa'ko errege izan gura ebanaren arreba zan). Ezkon-gai onen azalpenean: "Arima bi gorputz baten izateko" eskontzen zirala esanda.

Denbora oneitan, Frantzia'ko errege XII'n Luis'ek, beren lengusu Beau-mont'eko Loys Lerin'go kondea eta Nafarroa'ko kondestableagaitik ondo berba egiten eban. Egia baiña, au beren obekuntzagaitik, bardiñ ibiltzen zala Frantzia'ko erregeagaz naiz Espaiña'koagaz zan, itz-ustelekoa zalako.

1506'an Bagilla'ren 27'an, Fernando'k ikusten eban, Gaztela'ko erreiniua eziñezkoa zala beren eskuetan bideratzea eta Billafila'n bere suin Felipe-Ederra artxidukeagaz batzartuta, alkargo bat sinatu eben, Juana erregiña, beren zorotasunagaitik alboratzeko.

Fernando'ren maltzurrezko-gogamenean baiña, Juana alboratuta, denbo-rea agertuko zala Felipe be ezereztuteko zan.

Fernando katolikuen izarra ta indarrak itxura baten berantza joan zirala-ko, Nafarroa'ko erregeak, Frantzia'ko errege XII'n Luis'en gaitik gero ta joka-bide txarragoan artzen ebazalako, 1506'an Abuztu'ko 27'an Gaztela'ko Juana eta Felipe-Ederragaz Balladolid'en Duero'ko Tudela'n, barneko adiski-detasuna ta bakearen ituna sinatu eben, Nafarroa'ko erregeentzat ain onga-rrri izan zana, Gaztela, Erroma ta Inlaterra'ko erregeen ta Aita Santua'ren adiskidetasunera urbiltzen ebazalako.

Nork gogoratu edo susmatuko eban, denbora gitxi barru I Felipe-Ederra ilgo zala, Juana zoratu eta Fernando katolikua Gaztelako antzokian antzez-lari nagusi-lez ikustea? Fernando'ri, orduan zabalduetako zauriak zekula ez jakozan osatuko.

Fernando'k Nafar-erregeai, sekula ez eutsen parkatuko beren lepotik Gaz-telar erregeakaz egindako alkargo ori. Eta Fernando buru-makur edo beren maltzurtasunezko asmoak izkutatzeko, Napoles'era joan zan.

1506'an Irailla'ren 25'an I Felipe-Ederra, pozoituta ? il zan.

1506'an, Fernando katolikuen indarrak barriztuta eta bere alegiñaren bidez, Nafarroa'n anai-arteko guda biztu eban.

1507'an Urtarrilla'ren 2'an, Tolosa'ko Lege-Biltzarrak, Nafarroa'ko erregeak zigortu ebazan, XII'n Luis'eri 5.000 libra ordaintzera eta 1.000 libra Bearne'ko Koarrazee jaunari, iltzaille onen gaztelua ezereztu ebalako.

1507'an Abuztua'ren 21'an, Fernando Gaztela'n sartu zan. Eta berari bertan egineko irainak, bai Duero'ko-Tudela'ren alkargoaz gogoratuta, Nafarroa'ko erregearen aurkako alegiñetan asi zan, Nafartarrak Gaztela'ko zaindaritzan sartzeko. Oneik, Fernando'ren adierazpenai, ezetza emon eutsen.

6.8 .- AITA-SANTUA NAPARTARREN AURKA; ESKOMUNIKAPENA; II JULIO:

1508'an II'n Julio Aita-Santua'k Nafarroa'ko erregeak eskomunikatu edo Eleiza'tik kanpora atara ebazan, Iruña'ko Gotzaintasun eta Tudela'ko Dekanogoa'ren gora-berakaitik.

1508'ko Bagilla'n, II'n Beaumont'tar Luis Lerin'go kondea'k 1506'an Fernando'ren alegiñagaz, Nafarroa'ko erregearen aurka asi eben guda, beren aurka asi zan itzultzen. Fernando'ren babesbarik geratu zalako, Lerin'etik asi-ta, leialtasunean euki ebazan gazteluak jausten asi ziran.

Aragoi'ra erbestaratuta, Beaumontetarrak esaten eben, II'n Luis'ek negar egin ebala: "Nafarroa, arrotzaren eskuetan jausi eta euren aginpean geratu-ko zalako". Negar orreik baiña, bere leiñuaren saldukerizko judaskeri ta beren billakerizko erruaren gaiñean, negar egitea bezala zan.

1508'an Zemendia'ren 16'an Beaumont'tar II'n Luis Lerin'go kondea il zan (beren illobiko obi-it'zetan auxe ipinten eban: "Gorputz txiki baten, sekula ez da ikusi ainbeste indar") eta bere seme Beaumont'tar III'n Luis izan zan ondorengoa, Nafarroa'ren aurka, Alba'ko dukearen gudaldia bideratu ebana.

6.9.- ALEMANAKAZ ALKARGOA; MAXIMILIANO:

1508'an Abendua'ren 10'an, Alemania'ko I Maximiliano, Frantzia'ko XII'n Luis, II'n Julio Aita-Santua eta Fernando katolikuak, Kambrai'en, Benezia'ren aurka, alkartasuna sinatzen egon zirala, XII'n Luis'eta I Maximiliano'k, beste kidegotasunezko itun bat sinatu eben.

Maximiliano'k, Nafar erregeentzako estu-aldi guztien gaiñetik, bakearen zabaltasunezko obari edo ongarri guztiak gura ebazan. Eta nai-ta Frantzia'ko XII'n Luis erregea aurkakoa izan, alkargo'ari idazkun berezi bat sartu jakon: "Sinaduraren ostetik urte bete baten epean, ez Frantzia'ko erregea eta ez Foix'eko Gazton Numers'eko dukearen aldetik, ezelako kalterik eziñ jakiola Nafarroa'ko erregeari egin".

Eta Alemania'ko kaizar'en arreba Margarita'ri esker, Nafar-erregeen Katalina eta Juan'en izenak, sartuta geratu ziran Alkartasun orreitan.

1509'an Juan'ek Nafarroa'tik kanpo euki ebazan jabetzak batu ebazan Bordele'ko parlamentuan.

1509'an Fernando, Nafarroa'ko zeregiñetan sartzan asi zan, eta esan leike, erabagita euki ebala, beren erara Nafarroa'gaz geratzea.

Fernando'k, Nafarroa'ren alde euki ebazan domubideak guzurrezkoak ziran. Alegin orreik, unetxo edo txakadaren goraberan egindakoak ziralako.

1509'an Uztailla'ren 28'an, Fernando'k Balladoliz'etik, Beaumont'tar III'n Luis Kondestableari (au muga aldetik naastekari gudan asi zalako) idazten dautson eskutitzan: "Nafarroa gudaren bidetik menperatzea, berak esango dauela noz da zelan egin", esaten eutson.

1509'an Abendua'ren 20'an eta 1510'eko Epaila'ren 10'an, Blois'eko alkargoa'ren bidez, Austria'tar Maximiliano'k, Nafar erregeak Juan eta Katalina babesten irauten ebanak, lortu eban Nafar-erregeak izendatuak izatea Fernando katolikua'gaz egindako biltzarrean, Gaztela'ko jaurkintzaren arduratarako. Gaztela'n erregeakaz sortu zanagaitik, Eleiza ta Europa'ko erregeak biltzartzen ziralako arazo orreik erabakitzeke eta danez gain: "Erregeztaren iraspenak indartsu iraun dagian".

1510'ean Urtarrilla'ren 7'an, Nafarroa'ko erregeari XII'n Luis'en aldetik, osteragertu jakiezan zori txarrak, Tolosa'ko Lege-Biltzarraren aginduz, Bearn'eko Bizkonderriaren jauntza Luis'eri emon bear eutsoelako.

XII'n Luis, Nafar-erregearen aurkako jokuan, Lege-Biltzarraren erabagien atzean ibili-ta, Juan'en zerbitzari batzuen ondasunakaz geratu zan eta Foix'eko Gazton'eri (bere kabuz, Nafarroa'ko errege izendatu zana Frantzia'ko lege-salikaren bidez, berak ondorengoa zala uste ebalako) bost gazteluen ardura emon eutson, baiña ez zan aurrera joan, Fernando katolikoa eta Aita-Santu II Julio asarratuta egon ziralako.

1510'ean Urtarrilla'ren 21'ean Nafarroa'ko erregeari Iruña'ko Gortek eta illabete beranduago bost ordezkoak bialduta, Bearn'ekoak, euren leialtasuna emon eutsoen. Zeozer gertatzen bazan "Abizen orokorrezko Dei-Adar'era deituta" (el apellido general) Nafartarren erreinua babesteko, urte-biko alkartasunaren eskeintzagaz. Eta 1511'rarte olan joan ziran gauzak emengo aldetik.

1510'ean II'n Julio Aita-Santua'k XII'n Luis'egaz guztiz asarratuta, Nafar erregeari, Eleiza'tik kanpoko zigorra kendu eutson, Iruña'ko Gotzai zeregiñetan, Juan'en anaia, Albret'eko Amaniel Kardinala ezarrita.

Denbora oso korapillotsuak ziran oneik, Europa'ko errege ta Eleiza'ko nagusi batzuk naatzuta ibili ziralako, Aita Santuaren agintaritzaren goraberan.

Konstanza (1414-1418) eta Basilea'ko (1431-1445) Eleiz-Batzarretatik, asko zabaldu ta indarra artzen asi zan, Aita-Santua'en agintaritzaren gaiñetik Eleiz-Batzarra zala nagusi. Erregeak ondo ikusten eban Eleiza'ren berrizkuntza ori, euren naikeri politikoen bidetik, sarri aurkezten ziralako Aita-Santua'ren zeaztasunakaz.

6.10.– LETRAN'go V KONTZILIOA. IGLATERRA ELEIZTIK KANPO:

II'n Julio Aita-Santua'k, 1512'an Letran'eko V'n Eleiz-Batzarra asi eban, eta 1517'an X'n Leon'ek amaitu. Guda-indar bidetik, Pisa'ko sasi-batzar eta gogamen ori, menpetu eban.

Erregeak baiña eta batez be Fernando katolikuak, bere maltzur ta guzurrezko ekintzagaz (bera izan zan sort-arazi ebana Eleiza'ren bereizkeri edo alderdikeri ori. Eta ez eban ezeren lotsarik edo laburkeririk (empacho) euki, Aita-Santua'ren Bulda'k Nafar-erregearen aurka, eskerniatu edo okertu "falsificar" egiten ebazanean) izan zan, Nafartar-erregeak egiaren aurrean zalantzan ipinten ebazana. Ez Nafarroa bakarrik bere aginpean ezartzeko, beren ametsaren asmo-gogoak, Lurrarteko itsasoaren inguru guztien Konstantinopla'raiñoko jabetasuna gura ebalako.

Begitu non geratzen ziran, gaurko Espaiña'tar aberkidearen ametsak. Fernando'ren guzurrezko irakatsiak, egi-lez ezarri gura ba-dabe.

6.11.– KATALINA eta JUAN ERREGEAK BETI AITA SANTUAGAZ:

1511'ko Bagilla'n. Katalina eta Juan nafarroa'ko erregeak, uste eben erdi-kotasun edo alderdi-gabeen kokatuta egon zirala, nai-ta euren babesle edo laguntzaille Maximiliano Alemania'ko erregea, 1508'an Trenton II'n Julio Aita-Santua'gaitik Kaizarra aukeratua izan zanak, alegiñ asko egin Aita-Santua'ren aurkako alderdian kokatu daitezcan. Eurak, beti baieztu edo ziñeztatu eben, sekula ez zirala alboratu II'n Julio Aita-Santua'ren aginpetik.

1512'ko Epailla'n Fernando katolikoak, Frantzia'ko errege XII'n Luis'eri guda agertu (declaraciòn de guerra) eutson, eta Nafar-erregearentzat alderdi-gabetasun ori, ia ezinezkoa biurtu zan. Alde batetik, Nafarroa'ren zaintza, Gaztelatarrakin alkartasuna aolkatzen ebalako. Bestetik Foix eta Bearn'eko laterriaren zaintzak Frantzia'ren adiskidetasuna. Eziñ eben ezelango mugialdirik egin, Fernando adi egon zalako, XII'n Luis'egaz alkargoen bat egite ba-eben, berak bereizkeri-zale ta Eleiza'tik eskomikatu'aren marra edo ezau-garria eurei ezartzeko. Berak bitartean, Erroma'ko Gotzain-Auzitegi inguruetan beren katolikotasunezko guda-gizon izaera erakusten eta Burgos'en Nafar-ordezkoari eziñ egin ziran adierazpenak egiten, egon zala.

6.12.– FERNANDO KATOLIKUA eta BIANA'ko PRINTZEA; MALTZURKERIAK

Fernando'ren jokoa Nafar-erregeakaz, onen seme Biana'ko printzea beren baituran (rehen) iztea zan, bere bir-alabeagaz eskondu daiten, Frantzia'ko gudalozteari, Auñamendi ta Bearn'eko bideak ebagiteko. Maltzurkeri utsa zan baiña, berak Frantzia'ra aldatzeko aske euki ebalako Gipuzkoa'ren bidea.

Nafarroa'ren ezarpena, Frantzia ta Gaztela-Aragoi zein-geiagoen borrokari bitartean, gero ta geiago erakusten eban, eurentzat euki eban garrantzia.

Fernando'k, Gudalozte-Santuak Nafarroa'tik ibiltzeko askatasun aundia eta gudu-antzezko (estrategikoso) gazteluak bere baiturako agindupean eskatzen eban, Nafartarren aldetik, berak Frantzi'rako bidearen ziurtasuna eukiteko.

1512'an Uztaila'ren 3'an, Fernando'k, Nafarroa'ko erregeak aulkitik botateko, berak, Zalduba'ko Uria'ri idatzitako eskutitzan agertzen dauz euki eban egin-naiak, esan oneikaz: "Frantzia'ko erregeak, zatitu egin dauela Eleiza'ren batasuna bereizkeriaren (cisma) bidez, kristau-bizia arteg-arazita (turbar, impacientar); Aita-Santuak laguntza eskatzen dauskula, bere ingurutik etsaien indarrak aldentzeko; Erroma'ko Aulkiak Gurutzada eta Barkamen osoa agindu dauskula; Mezularien bidetik oartuta geratu garela, Nafar-erregeak gure aurka, zelan alkargotu egin diran, Frantzes'ari gure lurraldeetan sartzen izteko eta gure erreiñu ta Jauntzazko lurraldeetatik eurak gura dauana artzeko". Eta ainbat guzurrezko abar.

Baiña, eraso-aldi ori zuzen-gabekoa izan zalako eta oraindiño ez ziralako egertu eskerniatuko (falsificadas) Buldak, Fernando otsoa'ren basakerizko itxuratik azeri-emeen maltzurtasunezkoa aldatu zan, zentzunezko gizon/emakumearen giza-barrenak iruzurtu edo atzipetzeko.

Orretarako, Blois'eko itun edo alkargo baten agiria beren erara aldatuta agertu eban. Bertan, Frantzia ta Nafar-erregeen artean alkargotuta egon zirala, esaten ebana, Gaztela ta Aragoi'ko menpetasuna lortzeko Nafarroa'ren alde.

Gaur-lez, betiko maltzurtasunezko jokoak izan zan ori, erruak, arrazoidunaren lepoan ezartzeko. Giza/emakume artes batek, alango azpikerizko jokorik sekula ez daualako egingo. Berezkotasunaren sinismeneko gizon/emakumeen alegiñak, bikoiztu egin bearrean geratuta, guzurraren esanak ta alegiñak askoz erreza goak diralako.

Maltzurra, beti egongo da jateko prest eta adi, berezkotasuna ta berezkotasunezkoak egiten dauanari. Ori dalako Mundu onen betiko arazoa. Or apurtzen diralako, Mundu onetan gizon/emakumearen eskubideko-zeregiñaren orekak.

Nafar-Mariskala'k Burgos'etik urdurituta, erregeari esaten eutson: "Fernando'k lar eskatzen ebala". Nafarroa'ko gorteak gaitzondo edo arrenkurazko (rencor) berba orreik artuta, 1512'an Uztailla'ren 17'an gudalozteak prest eukiteko eta "Abizen-orokorrezko dei-adar"era deitzeko erabakita geratu ziran.

Artu-emon orreik, Fernando'k Mariskal'ai egindako erantzunagaz amaitu ziran: "Berak, indarrez artuko ebala, zuen borondatez emoten ez dozuena".

Denbora onein bidaune, oker-zautzeko (malversación) denborak izan baziran, 1512'ko urte inguruetan, Frantzia'ko XII'n Luis, Aita-Santu eta Fernando katolikuaren aldetik geien eginekoak izan ziran: Okerkeri; Edozein batzar-agiri ta bulda'ren Eskernialdi (falsificar); Guzur eta lege-gabekeri aundi ta ugarian egiten ziran denborak ziralako.

Nabari izan zan, Nafarroa elduta egon zala, berari talka egin edo bera inguratuta iruntsteko.

6.13.– FERNANDO KATOLIKUAK GUDA NAFARROA ESKURATZEKO:

1512'an Uztailla'ren 21'ean, Alba'ko dukearen gudaloztea, 1.000 gizon-gudari, 2.500 zaldi, 6.000 oinkari eta 20 kañoi euki ebazanak, Burunda'ko ibarretik apurtu ebazan mugak. Aurreko taldean Giputzak, Arabarrak, artean Nafartar-saltzaille dirala, III'n Luis Lerin'go kondeak bideratuta, Etxarri-Aranaz'en gau egin eben.

1512'an Uztailla'ren 22'an Uarte-Arakil'en egin eben gaua. Eta Uarte-Arakil babesteko egon ziran Erronkal-gudari apurrak Ozkiate'ko aizpitartera aldatu ziran. Sartzailleak, Aizkorbe'ko lepotik inguratuta alderatu eben arrisku ori. Gau orretan Iruña'ren aurrean, karpapean lo eginda.

I Juan Nafarroa'ko erregeak, Katalina erregiñari agindu eutson, Biana'ko printzea eta beste seme-alabakaz batera Bearn'era aldatu daitezkan. Tuterari 500 gudari eskatuta.

Iges-egite ori, ain bizkorra izan zalako, Frantzizko semea, bero ta nekearen larritasunagaz il jakien.

1512'an Uztailla'ren 23'an Iruña'tik, Nafar-erregeak exkomiku'aren pekatua egin ebela, azpiko jokoaren zurmurrak zabaltzen asi ziralako, gau orreitan I Juan'ek Uri'tik alde-eragin eban.

1512'an Uztailla'ren 24'ko gauan, Muskaria'n (Tudela) egon zan gudaloztea Tafalla'ra aldatu zan, Gonzalo'tar Mirafuentes'en agindutara, eta oartuta erregeak Iruña'tik alde egin ebela, Lumbier'era aldatu zan, aginduen itxaropidean.

1512'an Uztailla'ren 25'ean, Gaztelar gudal-nagusi Toledo'ko Fradike Alba'ko dukeak, Arga-ibaia aldatuta eta gudaloztea zabalduta eraso egiteko prest dagoala, Uria'ren ziñezko gizonak aurreratuta Iruña'ko giltzak emon eutsoezan. Berak, Gaztela ta Aragoi'tar erregeen izenean, euren Foruak, oi-

turak eta oi-arauak lotsean gordeko ebazala ziñ eginda.

1512'an Uztailla'ren 31'n, Fernando'k, beren Lotsa-bako eta guzurrez betetako agiria zabaldu eban.

1512'an Irailla'ren 21'ean, Ego-aldeko Nafar osoa menperatuta geratu zan.

I Juan eta I Katalina Nafarroa'ko erregeak, bereizkeri edo Alderdikeri-zale eta fede-ausle edo sinist-ausleak sekula-be ez ziran izan. Eta izan ba-ziran lez ordaindu bear eben.

Nafarroa menperatzea, erri-artekoen bide-zuzeneko edo zuzengabeko, egiazko edo guzurrezko idazpuru edo izenburu-bako itsas-lapurkeri aundi bat izan zan.

Fernando'ri... LAPURRA!! zelan ez jakon esango?

6.14.– JULIO AITA-SANTUA'ren, XII LUIS'en, FERNANDO KATOLIKUA'ren, I JUAN'en ERIOTZEA:

Dana dala, azkenean, guzur utsez eta Aita-Santua'ren laguntzagaz, nor geiago dala, Nafarroa'ren Auñamendiko Egoaldeagaz geratu zan, 1513'an Nafarroa'ko gorteak II'n Fernando "katolikoa" errege izendatuta.

Ortik aurrera, Nafarroa'ko errege I Juan'ek 1517'an il zan arte, Auñemendiren Iparraldean bakarrik agindu eban.

Laster ilgo ziran antzerki onen antzezlari nagusiak.

II'n Julio Aita-Santua: 1513'an Urtarrilla'ren 20'an.

Frantzia'ko erregea XII'n Luis: 1.515'eko Urtarrilla'n.

Fernando katolikua: 1516'an Urtarrilla'ren 23'an, zori-gaiztoko eta akuraz'ko (alquiler) ostatu baten.

Nafarroa'ko erregea I Juan: 1516'an Bagilla'ren 17'an, Esgoarrabake'ko gazteluan.

Nafarroa'ko I Katalina eta Nafartar-zintzoak alegindu ziran Nafarroa'ko erregetza berrezkuratzen, baiña leenengo astikor ibili ziralako eta Frantzia'ko erregea bigarren, beste zeregin aundiagotan sartuta egon zalako, ez eben, bear dan moduko laguntzarik euki eta Auñamendi'ko Iparraldean bakarrik agindu eben.

6.15.– FERNANDO'ren BIDETIK ZISNEROS KARDINALA:

1516'an Urtarrilla'ren 23'an Fernando katolikua il zanetik, Espaina'ko erregetza Zizneros kardinalak zuzentzen eban eta Espaina'k berari zor dautso Nafarroa'ren menpekotasuna.

Kanpion'ek emen, garrantzi aundiko gauza bat esaten dau: " Nafarroa, Fernando katolikuak menperatu ebal, aurpegia erlijiozko mozorroaren estalpenagaz azaleratuta". Eta Nafarroa'ren egizko menperatzailea ez zala Alba'ko dukea, II'n Julio Aita-Santua baizik.

Ortik aurrera, Espaiña'ko erregeak ondo zaindu eben Iruña'ko gotzaiñ eta Eleiza'ren agintaritzazko lekeide/me etxeetan ez daitezcan sartu edo aulkietan Nafar-semeak ezarri. Nafar-erregetzaren irudia galtzen joan daiten eta Gaztelatarrena biztu, Euskal-izkuntza ezereztuta ABERRITASUNAREN NORTASUNA Espaiñol biurtu daiten.

Alan egin eben Zizter'eko lekaideak XVI'n gizaldiko amaieran, Nafarroa'ko erregearen il-obiak ikus ez egiteko lekuetan ipinita, erria aaztu egin daiten beren arbasoakaz.

1516'an Epaila'ren 7'an, I Karlos'en aolkulariak, berari esaten eutsoen, Nafarroa'ko erregetza ostera emon edo itzuli dagiola berezko erregeari.

Aragoi'ko Alfonso (Fernando katolikuaren sasi semea zana) Zalduba'ko gongotzain edo artx-apezpikuak baiña, I Karlos'eri eskatu eutson: "Nafarroa'ko jabetzari eutsi dagiola euren laterriaren babeserako. Bere zainpean, Auñamendiaren igarobide guztien giltzak eukazalako".

6.16.– NAFARROA'ko II ENRRIKE eta ESPAÑA'ko I KARLOS:

1516'an II'Enrike'k beren amagandik ondorengoa artuta, Noyon'en saiatu zan Espaiña'ko I Karlos'en aurka, Nafarroa'ren Ego-aldea berrezkurutzen. Baiña, alperrik izan zan.

1517'an Otsaila'ren 12'an I Katalina il zan eta euki ebazan amalau seme/alabetatik sei geratzen jakozan bizirik. Oneitatik II'n Enrike semea izan zan beren ondorengoa.

Bere aita I Juan eta ama I Katalina 1515'eko urtetik aurrera Frantzia'ko gortera joan ziralako bizitzen, bertan ezagutu eban Angulema'ko Margarita (1492-1549), Frantzes idazle ospetsua eta "Eptameron" liburuaren egillea. I Frantzisko Frantzia'ko erregearen arreba zana eta 1509'tik aurrera IV'n Karlos Alezon'go dukeagaz ezkondu ta alargundu egin zanean, 1527'an beragaz ezkondu zan.

Albret'eko II'n Enrike'k Nafarroa'ko erregetzaz gain, Biarno, Foix, Bigorra, Ribagorza, Armagnak, Perigord, Tursan, Gabardan, Tartas eta Limojes'ko lurraldearen jabetza euki eban. Beraz, Nafarroa, Gaskoinia ta Auñamedia'ren lpar-erdialdeko errege ta jaun nagusia izan zan.

Beren elburu nagusi, Nafarroa'ren Ego-aldea berrezkuratzea zan.

1517'an Urrilla'ren 7'an, Paris'eko Lege-Biltzarrak Foix'eko auziketari, Nafarroako erregearen alde erabaki eban.

1517'an Urrilla'ren 31'n Europa'ko jarkera orreik, etsitasunezko (desesperación) aldaketak bereala egitea eskatzen eban, eta Lutero'k Wittenberg'en 95 maixu-idazkiak (tesis) aurkeztu ebazanean, Eleiza'k barkamenaren arloan ibiltzen ebazan ipotesi ta egikizunak arrazoiaren aurka, agertu ziran. Ortik aurrera Erreforma edo berrikuntzaren denborak deituko jakezan.

Jazargo, aurkariko edo protesta denbora orreik, berrikuntza-bat baiño, erlijioño, gizarteko eta gizartearen jakintzazko iraulketa aundi bat baiño ez zan izan. Ekanduan, irakaskintzan, ekonomian, abendan eta politikarako, sorburu guztiko alegiñetan, okerrezko gauzaren-ondorengoak eraginda.

1518'ko urtean, Balladiz'eko gorteak I Karlos'eri esan eutsoen: Nafarroa'ko erregetza menpean eukiteko, gure gizaki edo pertsonak eta etxaldeak zaintzeko bear ba-dira, ipiniko doguzela. Erregetza-ori gure erregetzaren giltz-nagusia dalako'en aitzakiagaz. Ortik agertzen zalako, I Isabel'en ta Zizneroz'en Godo-asmoak Espaiña'ren ametskerian.

Bardin esan eutson Zizneros'ek: "Erreiñu ura, berak balio baiño geiago kosta izan jaku, eta gutxi gaitik ezin da galtzorian jarri, ain sariko (estimación) gauza ori. Zure Espaina'ren erreñuentzako, atea izan balitz bezala, bideak zabaldu ta zarratu egiten dauana da-ta".

6.17.– EGO-NAPARROA ASKATZEKO GUDA; ENRRIKE II eta FRANZISKO BAITUTA:

1518'an II'n Enrike'k Montpelier'en, Espaiña'ko I Karlos'ekin ostera saiatu zan Nafarroa'ren Ego-aldea askatzeko eta alperrik zala ikusita, gudarako asi zan antolatzen.

1521'an Bagilla'ren 10'an, II'n Enrike'k, Nafartarrak, Gaskoiak eta Frantzesakaz osotutako gudaloztea, Foix'eko Andres'ek bideratu ebanagaz, Donibane Garazitik sartuta, Egoaldeko Nafarroa asi ziran berrezkuratzen eta Iruña artu ondoren, Lizarra, Tafalla eta ia Nafar osoa berreskuratuta euki eban.

1521'an Bagilla'ren 30'eko Domekan baiña, Araba, Gipuzkoa, Bizkaia ta Errioxa'tarrakaz antolatu zan gudaloztea Lerin'go kondeak bideratuta, asko lagundu eutsoen Espaina'ko I'goa ta Alemania'ko V'n (1519) Karlos'eri eta Noain'en, Ezkirotz ta Barbatain zelaietan, 5.000 gudarien gorputzakaz odollezko oiñ-azpiko lez beteta itzi ondoren, ostera be II'n Enrike'k borroka galdu eban.

Nafarroak emendik aurrera, beren errien-arteke Nortasuna galdu eban eta menpeko maillara beratu zan. Bere mugi-aldiak, Errien-arteak ixilleko esku-bidean bakarrik egin leikezan lekura.

Nafarroa'ko erregetzaren edo erri-lez, ezin leike, beren jabetasuna legebidean ezarri..., bere Nortasunaren eskubideari egin eutsoen guzurraren bidez lapurketa aundi ori?

Dana dala, or doa gero ta berago Euskal ta Nafartar lez, leenengo Espaina'ko erregetzaren probintzi edo erri-alde lez, nai-ta euren legera guztiz lotuta egon gabe. Azken baten, geroago edo ariñago, euri guztiz menperatuta geratzeko bidean. Euskaldunen artean, ez badago Euskal-Nortasunarentzako berrezkuntzaren alegin bizkor ta eragille indartsu bat.

Bizitz oneitan, erretzasun aundiz galtzen dira Nortasuneko izaeraren egon-lekuak. Ordezkaritzaren arduradunak jaiotzen garan ezker, gure antolakuntzazko egipidetik geien.

Erri batek, sekula ez dau galtzen bere ABERRIA'ren NORTASUNA errurik-gabe.

1522'an Uztaila'ren 19'an, Noain'etik 200 gudari Maia'ko Gaztelura joanda, artean Frantzisko Jabier'en anaiak zirala, ia urte betean eutsi eutsoen, baiña menperatu ebazan. Bertan dago oroitarri aundi bat, guk, euren eskeintza gogoan eukiteko.

1524'an Otsaila'ren 29'an Ondarribi, ia iru urtean inguratuta egon da, Alba'ko dukeak menperatu eban.

1525'eko Otsaila'ren 24'an, II'n Enrike'k Frantzia'ko errege I Frantzisko'ri, Espaiña'ko I Karlos'en aurka, Pabia'ko gudan lagundu eutson. Biak baituta geratu ziran, I Frantzisko erregea, Bizkaia'ko gudaria zan Urbietar Juan'en bidez oratuta eta bera gudaloztea azpiratuta geratu zanean. Andik urte bira (1527) iges egin eban.

1527'an Nafarroa'ko II'n Enrike, Angulema'ko Margarita'gaz 1527-1549'ko urteetan erregiña izango zanagaz (Frantzia'ko I Frantzisko'ren arreba zana) ezkondu zan.

Nafarroa'ko Margarita onen agintzapean, Nafartarren erregetza erreformaren babes-leku ta kabi biurtu zan. Ugonote'en babesle izanez gain, Frantzez elerti-zale eta jakitun idazleen babesle be izan zan: Lefèvre d'Étaples biblia'ren jakituna, Francois Rabelais gizon isekari edo pikokari (satirico) idazlea eta Klément Marot olerkariena.

Angulema'ko Margarita'k, argi agertu eban Frantzia'ko birloraketaren (renacimiento) izaera edo astura: "Eleizaren berrikuntzak on-artu ebazanean, erlijioaren askatasunari baimena emon eutsonean, eta bai beren idaz-lanaren bidetik be".

1528'an Zemendia'ren 16'an, Pabe'n euren alaba III'n Juana jaio zan.

Beren aurtzaro ta gaztetasunaren denborak, I Frantzisko Frantzia'ko erregearen gurasordetasunean, Alenzon'go jauretxean eta Plessis-les-tours'eko gazteluan iraun ebazan.

1530'an II'n Enrike'k Be-Nafarroa berrezkuratu eban eta Donibane-Garazi'n, Donapalau ta Bastida'n ezarriko ebazan Nafarroa'ko korte edo Errege-Batzarrak, 1789'an Frantzia'ko iraultzararte iraungo ebena. Urte oneitan Espaina'ko I Karlos'ek Auñamendiak, itzi ebazalako berezko muga baten antzera.

Eztaibada aundiko andregaia izan zan, Frantzia'ko I Frantzisko eta Espaina'ko I Karlos'ek, Europa'ren nagusitasuna lortzeko euki eban borrokan, euren erregiña (ajedrez) izan zalako.

Leenengoak, Klebes'eko dukearekin ezkondu gura eban eta bigarrenak, beren seme II'n Felipe'rekin.

6.18.– INGLATERRA'ko ARAZOA; VIII ENRIKE ta KALBINO:

1534'an Ingalaterra'ko VIII'n Enrike, Erroma'ko Eleizatik banatzen asi zan, III'n Paulo Aita-Santua'k bere emazte Aragoi'ko Katalina'gaz-ko ezkontza, ez ebalako ezereztuten.

1536'an Kalbino, berrikuntzaren (reforma) aldekoa zanak, Basilean babespetuta egonda, beren ospe aundiko liburua argitaratu eban: "Institutio Religionis Christianae" argitaldi ugarietan zabaldu zana.

1538'an, Kalbino Jinebran, berrikuntza agintez eta aburu-lez onartuta egon zan lekuan egonda, erlijioaren arloan jasan-eziñezko yaurpide edo gobernu bat ezarri gura eban, erriko gizartea asarratu ebana.

1540'an Kalbino, Estrasburgo'n egonda, De-Buro'ko Idelette'gaz ezkondu zan. Jinebra'ko erritarrak deituta, ostera itzuli zan eta Kardinalen-Batzarra (consistorio) sortu eban. Ondoren, Uria'ren jaurkintzagaz jabetu zan eta erruki-gabeko araupean oinperatu ebazan, kirkilleri (lujo) guztiak debekatzen ebazana. Barkagaitzeko lege orreitan, Jakituri aundiko gizonak jausi ziran eta orreinan Serbet'tar Migel Aragoitarra, 1553'an, sutan erreta il ebena.

1540'an I Frantzisko'k, Juana, Klebes'eko dukearekin ezkonduko zala izt emon ondoren, beren gurasoen gana joaten itzi eutson.

II'n Enrike eta Margarita aita-amak, Espaina'ko II'n Felipe'gaz ezkontzea gura eban, eskontza orregaz Nafarroa, menpetasunetik atarateko alegiñean.

1541'ean Juana 12 urte euki ebazala, bere aita-amen ta bere borondatearen aurka, Gillermo Klebes'eko dukearekin ezkondu zan.

1545'an Urrilla'ren 12'an baiña, Aita-Santuaren laguntzagaz, lortu eban eskontza ori ezereztutea.

6.19.– ARAZO EZKONTZAKAZ, KONPONTZEKO ALEGIÑAK:

1547'an Frantzia'ko I Frantzisko il zanean, beren ama-aitak II'n Felipe'gaz ezkontzeko egin ebezan diplomazizko alegin guztiak ez eban balio ezertarako-be Frantzisko'ren ondorengo zan II'n Enrike'k galazo egiten dautsolako Borbon'go Antonio'rekin ezkontzea.

1548'an Espaina'ko I'goa eta Alemania'ko V'n Karlos'ek II'n Felipe beren semeari eskutitz baten bidez, au esaten eutson: "Erregin-gai ura, ganora ta trebetasun aundikoa, onbidetsu (virtuosa), zentzuzko eta ondo azikoa" dala.

1548'an Urrilla'ren 20'an Nafarroa'ko III'n Juana, Borbon'go Antonio'rekin ezkontzen da. (Emen asten da Borboi'tarren errege leiñua).

I Karlos'eri eskontza orregaz, euki ebazan Nafar osoko jabetzaren asmoak, Frantzia'ko erregearen aurka ezarpen obiagoa eukiteko, ezereztu jakozan.

Ezkontza onen bitartez, Nafarroa'ren armarrarian sartuko ziran "Lis" loreak eta bide orretatik Frantzia eta Espaina'ko armarrira.

III Juana'ren gaztetasuna, beren zentzudunezko izaeraren guztiz aurkako izan zanaren gazte bategaz, derrigorrean ezkontuta asten da.

1549'an beren senarragaz batera, Bearn'eko euren jabetasunezko lurraldeak ikustera joan ziran eta euren azpiko edo esanekoakaitik pozez eta onartuak izan ziran.

1549'an II'n Enrike'ren emaztea, Angulema'ko Margarita il zan.

1551'n III'n Juana'k seme bat euki eban, baiña andik urte bira il zan.

1553'an, Bigarrenez enarrituta, II'n Enrike bere aitak umea eukiteko, Pabe'ra joateko esan eutson. Eta bertan jaio zan, gero, Nafarroa'ko III'n Enrike eta Frantzia'ko IV'na izango zana. Bost seme/alaba euki ebazan eta danetatik Enrike, Nafarroa'ko errege izatez gain Frantzia'ko errege izango zanak ta Katalina Lorena'ko dukesa'k bakarrik bizirik iraun eben.

6.20.– II ENRIKE'ren ERIOTZA, III JUANA (ALBRIT) ERREGEIÑA:

1555'an Lorailla'ren 25'eane Nafarroa'ko II'n Enrike il zan eta beren ondorengoa, bere alaba III'n Juana erregeiña izan zan.

Albrit'eko III'n Juana Nafarroa'ko erregeiña izateagaitik, Albret'eko dukerriagaz lotutako lurralde asko euki ebazan bere jaurtzapean eta beste aldetik Tartas eta Marenne'ko bizkonderria, Kasteljelous eta Aillas'eko bizkonderria, Kondomois'en Nerak eta beste lur batzuen tituludun izango zana. Bide ortatik Frantzia'ko erregearen feudopeko edo jaunpekoa izan zan.

III Juana'ren ardurapean, Nafarro-osoko erregeiñaren izena eukinez, Aña-mendiren Iparraldeko Nafarroa'ren jabetasuna bakarrik artu eben: Zuberoa, Biarno, Bigorra, Albret, Foix, Armañak eta beste lurralde batzuk osotzen ebena.

Bere senarrak, II Enrike Frantzia'ko erregearen aldeko politika egiten eban, Biarno'ko konderria bere eskuetan itzi gura ebalako, erdi aldeko lurraldearen truke. Baiña bertan itzi bear ebazan asmo orreik, bere emazte Juana eta Biarno'tarrak aurka egin ebelako.

III'n Juana'k, Nafarroa'ko erregetzaren babes aurdura aundian eta gitxitan ikusten dan eten-bako indar-kementsuagaz, Espaina'ko II'n Felipe ta Frantzia'ko I Frantzisko erregeen aurka eta erlijiozko ikurriñagaz mozorrotuta ("fede-zaindi edo inkizizioa" eta "Jesu-Lagunak") etorten ziranai, aurre egin eutsen, Nafarroa euren artean geratzeko euki ebazan asmoak ezereztuteko.

1559'an II'n Enrike Frantzia'ko erregea S. Klement dominiko lekaideak il ebanean, katoliku ta Kalbin'dar berrikuntza-zaleen (reforma) artean, erlijioaren anaien arteko gudak biztu ta ugaritu ziran.

III'n Juana, esaten ebanez, adimen edo ulerpide aundikoa zan eta jakintzan oi-gabekoa (extraordinaria), izakeran sendoa, asmatzaille aundia eta atsegiñezko sendimendukoa.

1560'an III'n Juana'k Kalbinismoa on-artu eban eta beren oroimenezko idazkietan esaten dau: "JAUNGOIKOA'k beren mesedean, odol-gurkeritik alderatu nau, eta oso pozik nago, bere Eleizan artu naualako".

Emen, garrantzi aundiko gauza-bat gogoan artu bear dogu: “Europa’ko edozein laterrizko erregeak Eskomikatu edo Eleizatik-kanporatu egiten ebezanean, erregetza ori Eleiz-debekuan geratuta, edozein printze edo errege katolikori zabaltzen eutsozela bideak, erregetza ori bere jabetzan geratzeko.

“Konturatzen gara orain..... Fernando katolikuaren jokoagaz ?”.

Gaur, guzurrezko kasketa bardiñakaz dabiz !!.

1561’ean Uztaila’ren 19’an III’n Juana’k agindu baten bidez Kalbinismoa gaiñeratu eban, beren agindupeko lurralde guztian.

1562’an Zemendia’ren 10’an bere senar Borbon’tar Antonio Bendome’ko dukea, Ruan’en atzilotuta il eben eta batera erlijiozko gudak ugaritu ziran. Juana’k, artean nai-ta nai-ez nastuta geratu arren, ez eutson ukorik egin beren ardurazko erantzun-bearrari. Eta orretarako Bearn’en Berrikuntza ezartzeko, neurri batzuen aginduak aldarrikatu ebazan.

1562’an Ingalterra’ko I Isabel’ek Eleiza-katolikotik bananduta, aurkalari edo Anglikano’en sinismeneko aitorkuntza’ren erligioa egin eban.

1563’an, Kalbino’ren Kristau-ikasbidea Bearn’eraz idatzi zan.

1563’an Otsaila’ren 16’an, katolikuak, Albret’eko Pedro Komminges’ko Gotzaiña eta Juana’ren osaba zirikitu egiten eben Juana damutu eta ostera katolikotasunera aldatu daiten. Berak baiña, Juana’ren arduraren sinismeneko sendotasuna jakinda zelakoa zan, Billaermosa’ko dukeari idatzi eutson esku-titz bat esaten: “Bere nagusiengandik asi zirala Juana’ren buruan sartzen (Keiñadura ta guzti), katolikotasunera ostera itzuli bear zala. Bere erantzunak baiña, arrazoi aundiko eta gogorrezko erantzunak izan dirala”.

Ekaiztuneko denbora baltzak ziran XIV, XV, XVI eta XVII’ko gizaldi orreik, danak, Eleizako gizonetatik asi-ta: “Errege eta errege-ordezkoaren artean; erregeen berezko seme ta sasiko-semeen artean eta emakumeen artean bardin; ondamu edo bekaizkeriak eraginda, on-gosetasunaren bidetik nagusitasunaren billa ibili ziralako”. Eta euren garaipenak lortzeko, bardin ibiltzen ebezan izkututako pozoitasunak, katoliko eta ukalarien (protestentes) suak, lepoak moztutea, sarrasketak edo edozein maillako gudak.

III’n Juana goian ikusi dogun lez, ez zan edozein, jakintsu ta arrazoiaren arduradun-lez margotzen ebalako. Eta Berrikuntzaren-zale izateko, konturatu baiño bakarrik ez, beren ama Margaritagaz zer izan zan beren etxea.

6.21.– JUANA MAISU AUNDIAKAZ ALKARTUTA eta ERLEJIÑO-ASKATASUNAREN ALDE:

Maixu aundiakaz inguratuta egon zan: “Del Korro’tar Antonio, beren semearen Gaztelerazko maixua zanagandik asi-ta eta berak mesedetu egin ebazanak.

III’n Juana’k Euskaldun erritarrari Kalbinismo’aren siñisbidea erakutsi gurean eta Euskerea indartzeko, “Testamentu Barria” (Vulgata: versión latina de la Biblia autenticamente recibida de la iglesia) Kalbino’ren idaz-lan batzuzkaz batera Euskeratzea asmatzen dau.

1564’an Leizarraga’tar Joanes lekaidea eta beren lanak ikertu bear ebezana dei-tuta, itzulpen orreik egitea agindu eutson. Onek, itzulpenak egin eta gero Paris’eko Rotxelan argitaratu ebazan.

1566’an, Rotes’en ukalarien jakitun-batzarrea sortu zan.

1566’an be, Eleizarako era-bide edo arau barriaren idazketak egin ziran.

1567’an Juana’k Kalbinismo’a berezko erlijio edo ofiziala izendatu eban, V’n Pio Aita-Santauaren meatxuari bildurrik-gabe, bere menpeko lurralde-

tan. Eta erlijioaren odol-jariozko gudan, alde-batetik ez ebalako beste biderik euki eta bestetik beren borondatea alakoa izan zalako, erkide edo bete-betean, arazo orreitan guztiz arduratuta ibili zan.

1567'an, katolikoen artean egin eben sarraskiak, erlijioen arteko bigarren gudari asiera emon eutson.

1568'an Juana'k, Arnaud de Salette'eri agintzen dautso, Bearn'erara itzuli dagiala "Psautier de Marot".

1568'an Juana'k, ukalarien mogimendua bere aginpean ipini ondoren, bere semeari agintzen dautso, Rotxelle'ko gazteluan esku-artu dagiala.

Juana'k, euren Rotxelle'ko (baluarte) babes-tokiaren eginkizun guztiak goitik-beera, guda-gaiak izan ezik, jaurtzen ebazan.

1568'an Frantzia'ko IX'n Karlos'ek, Juana'k Bearn'en euki ebazan laterri guztien baitua edo legez-kentzea agindu eban. Eta Katolikuak, Terride'k bideratuta, eskumena (poder) artu eben, beste lekuetan erregearen gudalozteak bardin eginda.

1568'an Epaillea'ren 23'an, Lonjumeau'ko bakeak, erlijiozko gudari amaiera emon eutson.

1568'an, gitxi iraungo eban bake ori, Irailla'n barriri asiko zalako erlijioaren arteko irugarren guda.

1569'an Epaillea'ren 12'an Jarnak'eko eraso-aldian, Kondè ukalarien agintari nagusia il-zan. Eta Juana'ren semea III'n Enrike izango zana, politikako arloan nagusi izendatuta, Kolygni gudaloztearen nagusi izendatu eben.

1569'ko Epaillea'n Juana'k, Kondè'en ilketaren ostetik, beste errien artean euren kide izan ziran printzearen agiri ta alkar-izketak bere kontrolpean artzen dauz, eginda dagozan alkarteak babesteko.

1569'ko Dagonilla'n Juana'k berriz berrezkuratzen dau beren jabetza, Montmorency'tar Frantzisko dukearen gudalozteak, bera laguntzera etorri ziralako.

1570'an, katolikuari eskubide guztiak kendu eutsezan: Eleizkizunak debekatu, eta eleiz-gizonak erbesteratu.

1570'eko Dagonilla'ren 8'an, Ugonote'en erkidetza, katolikotar usmoaren (previsiones) aurka, Nai-ta Monkontour'eko eraso-aldia galduta, gogor jarraitzen eben eta beren kidearen borondateagaitk aleginduta, Laye'n Saint-Jermain'eko bakea sinatu zan.

1571'n Juana, beren jabetasunezko lurraldeetara itzuli zan eta Saint-Jermain'eko bakeari ezin ziralako antolak-egin, beren jazarraldiak agirian aitortu eben, bakearen baldintzak txarto ezartzen zirala.

1571'an III'n Juana'k, erritarrai Kalbinismoaren siñisbidea ezarri eutsoen.

Jakin bear dogu, Juana ukalari edo protestante sutsua izan bazan be, bera izan zala erlijioaren askatasuna geien babestu ebana.

III'n Juana izan zan errudun bakarra ta nagusiena... Nafarroa galbidean ezartzeko eta erlijiozko gudatan egin ziran sarraskiak?

Kontuan euki, lapur eta guzurrezko denborak zirala areik. Eta bere baitan, ez zala egon guzurrik ez lapurretan egiteko aukerarik!!

6.22.– LEIZARRAGA'tar JOANNES:

LEIZARRAGA'tar JOANNES'ek, leku berezi ta omengarri bat bear dau idaz-lan onetan, Euskalerrarentzako, Leizaola'tar J.M.'ak idazten dauan lez beren "Euskalerriko Ukalarien Edestian" 175'eko orrialdean: "Euskerarentza-

ko Leizarraga, “Ingles’entzako Shakespeare, Latin’entzako S. Jeronimo eta Aleman’entzako Lutero bezela” izan zalako.

Leizarraga’tar Joannes Laburdi’ko Beraskoitze’n 1506’garren urtean gitxi gora-beran jaio zan.

Leizarra’gak Euskera bere izkuntzaren gaiñ, frantsesa, gaztelera, latiña eta griegoa ondo ezagutzen ebazan. Eta izkel-jakintza (linguistika, filologia) onetatik goratuko da beren izena, Euskereak eta Euskaldunak ordaindu ezinezko esker-zor aundian geratuta beragaz.

1559’ko Bazko’an, Joannes, Albret’eko III’n Juana’k katolikutarren sinismena bastartu eta Kalbino’reña besarkatu ebanean, baliteke apaiza izatea eta bera be kalbinismora aldatuta egotea. Jazarpenak eta atxiloketak ekarriko eutsoezan.

1564’an Pabe’n Kalbindarren Eleiz-Batzarra egin zan eta artu ziran erabagien artean, bat Euskalerriko lurraldeetan Kalbinismoa ezartzea zan eta beste Idazti-Deuna, Kristo’reñ irakastaldi batzuekaz, Euskerara itzultzea. Juana’k, orduan eskatu eutson Leizarraga’tar Joannes’eri Idazti-Deuna (Biblia) Euskaratzeko, lanaren zuzenketarako lau Irakasle-Nagusien begiraldian.

1565’eko Loraila’n, lana ia amaituta egon zan eta ikustaldi edo bir-azterketak asi ziran.

Lau kalbin’dar maisuaren eritzia: “Itzulpena ona zala izan zan. Ibili eban Euskerea baiña, ez zala Euskalerrri osoarena. Mokokaldi edo eztaibada ori, Euskerazko izkuntzalarien artean argituta”. Emen lenengoz “Euskalherri ta Heuscalduney “ren itzak agertzen dira. Espainol’ak gaurko itzak dirala esan dagien.

Idazti-Deuna’reñ itzulpena egiteko, Rotterdam’eko Erasmok grekoz atondutako Testamentu-Barriaren idazteun’etik eginda dago. Lutero’k ibili ebana alemaneraz itzultzeko.

Leizarraga’k, Testamentu-Barriagaitik euki eban gorengo gogaia JAINKOA’reñ BERBEA bezala, beren itzulpenean agertzen da, greko’eraz, sortzeko idaztia ber-bera itzuli ebalako.

Gure laterri-arteko Euskerazko izkuntza, danok dakigu ezberdiña dala, orregaitik gogoratzen dira Leizarraga’reñ idaz-lanak, Euskera batuaren leenengo gramatikazko oiñarriak-lez.

Lenengo idaz-lanaren idazpurua: “Iesus Christ Gure Jaunaren Testamentu Berria” da. Liburu-aurrean Nafarroa’ko erregiñen armarría margoztuta daukala, idazkun onegaz: “Haur da ene seme maitea, zeinetan nuere atsegin ona baitut, huni beha zakiskioté”. Eta barruan, erregiñari egiten dautson eskeintzan: “Guzizko Andre Noble Ioanna Albrete Naffarroaco Reguiña Bearnoco Andre gehien Ec, denari, bere zerbitzari gucizco chipiac eta gucizco obedientac”.

Liburua, zeaztasun aundian eginda dago, ezer atzean itzi barik.

Bigarren idaz-lan idazpuruan: “Abc edo Christianoen Instructionea”. Eta idaz-lan onen mamia, afaltzen datozanai egin bear jakiezan itaunak ekarten dauz, bai zerrenda bat Kristauak jakin bear dabezan gauza garrantzitzuena-kaz.

Iruigarren idaz-lan idazpuruan: “Kalendrera”, Bazkoa noz dan jakiteko, Ire-targi barriaren gora-beran.

Idaz lan oneik: Laburditarren izkuntzan geien, Nafarroa’ko Euskeran eta Suletarren izkuntzan idatzita dagoz. Gaur egun be, Euskerazko idazlearen eredu da.

1567'tik 1601'an il zan arte, Labastide-Cleirence Parrokian iraun eban.

1572'an Bagilla'ren 9'an, III'n Juana, beren seme III'n Enrike izango zana, Paris'eko gortetik urruntzen saiatu zan eta alperrik edo beste aukerarik ez zalako egon, Frantzia'ko errege IX'n Karlos'en arreba Balois'eko Margaritaz (Katalina de Mediziz'en irugarren alaba izan zana) eskontzaren itzagaz lotuta geratu ziran, Margarita'k katolikotasunean irauteko baldintzagaz.

1572'an Bagilla'ren 9'an Juana, Paris'en bere semearen eskontza antolatzeko egoala, bapateko gaitzepel (tisis-galopante) edo bularreko gaixoagaz il zala esaten eben, baiña Katalina de Medizis, Frantzia'ko IX'n Karlos'en amak aginduta pozoituta il zan.

1572'an Dagonilla'ren 18'an III'n Enrike eta Balois'eko Margarita eskondu ziran

1572'an Dagonilla'ren 22'an, katolikoak, Koligny amirala (almirante) iltzeko saioan porrot eginda ondoren, oneik, baimena lortu eben IX'n Karlos'egandik ilketak egiteko.

1572'an Dagonilla'ren 23-24'ko gauan Paris'en, Frantzia eta Nafarroa'ko lurralde guztian Urrilla'rarte iraun ebana, Katalina de Medizis zirikatzaile eta Gisa'ko dukea antolatzaile zala, katolikoan ertzerteko alderdikideak eraginda, ukalarien edo Ugonotearen (protestantes) aurkako sarraskia asi zan, egun batzuk barruan ikaragarrizko triskantzak egin da (Paris'en 3.000'tik gora il ebazan eta laterriaren lurraldeetan ?). Eta Nafarroa'ko III'n Enrike, beren emazteari esker, ule bategaitik ez eben eldu, beren billa be joan zirelako.

Frantzia'ren Laterrietako lurraldeetan, ukalariak alkartu egin ziran Kalbino'ren batasunean, IX'n Karlos erregearen zintzotasunetik edo leialtasunetik kanpo geratzen zirala. Ekintza orrek, Laugarren erlijiozko gudari asiera emon eutson.

6.23.– III ENRIKE:

1572'an III'n Enrike, Borbon'tar Antonio Bendome'ko dukearen eta Albret'eko III'n Juana'ren semea, Nafarroa'ko errege egin eben.

1576'an Otsailla'ren 5'an Enrike'k bere bizitza galbidetik alderatzeko, agintari danez edo ofizialki katolikotasunera aldatu bear eban bere sinismena. Arik-eta urte orren amaieran gortetik iges egitea lortu arte, bere Kalbinistaren sinismentagaz ukalarien gudalozteak bideratzeko.

1584'an III'n Enrike Frantzia'ko erregearen anaia Frantzisko, Alenzon'go dukea il zanean, III'n Enrike Nafarroa'ko erregea lenengo geratu zan Frantzia'ko erregeen ondorengo zerrendan.

1585'an Nafarroa'ko III'n Enrike konturatu zan, katolikotasunen alkargoak aurka egiten eutsielako, Frantzia'ko jabetasuna guda-bidez artu bear ebala, eta iru Enrike'ren guda asi zan: Frantzia'ko errege Balois'eko III'n Enrike; Lorena'ko Enrike Giza'ko dukea, Aita-Santua ta II'n Felipe'gaz alkartuta egon zana; Eta Nafarroa'ko III'n Enrike.

1587'an Koutras'en, lenengo eraso-aldian (batalla) garaipena lortu eban.

1587'an Nafarroa'ko III'n Enrike'k, bere emazte Margarita (Margot) lasaikerizko maitakeri ugarietan ibili zalako, Ussongo gazteluan atxilotu eben eta biziera edo jokabide ori neurri aundian gaitz-eragille edo galbidetsua (escandaloso) izan zalako, maitale guztien izenak esanazo ondoren bertan giltzapean itzi eben. Baiña baitegi-zaiñagaz maite-minduta, ez eben egin espetxe-ko bizitzarik.

1589'an Jorrailla'ren 30'an Nafarroa'ko III'n Enrike adiskidetu egiten da Frantzia'ko III'n Enrike'gaz eta onek beren ondorengo izatea on-artzen dau.

1589'an Dagonilla'ren 2'an Frantzia'ko errege III'n Enrike, Jakobo lekai-deak il ebenean, Frantzia'ko erregetza, Nafarroa'ko III'n Enrike'ren eskue-tan, eraz jausi zan. Errege-lez baiña, Ugonoteak bakarrik on-artua izan zan. V'n Sixto Aita-Santua'k eta Espaiña'ko errege II'n Felipe'k, katolikotasunaren alkargoa bideratzen ebenak, ukalaria izatea gaitik ez ebelako on artzen. Oneik, Borbon'tar Karlos Kardinala aurreratu eben Frantzia'ko errege izan daiten.

1589'an III'n Enrike'k Arkes'en, alkargo katolikuari, bigarren eraso aldia irabazi eutsoen.

1590'an III'n Enrike'k, katolikotasunaren alkarteari Ibry'n, irugarren eraso-aldia irabazi eutson. A-ta guzti baiña, ez eban Paris'en sartzerik lortu, aurrean, Espaiña'ko II'n Felipe'ren gudaloztea Farnesio'tar Alejandro'k bide-ratuta euki ebalako.

Espaina'ko II'n Felipe Frantzia'ko zeregiñetan sartuta, III'n Enrike'ri mesede aundia egin eutson gura izan barik, bere alaba Isabel-Klara-Eujenia gura ebalako Frantzia'ko aulkian ezarri daiten. Onek baiña, katolikotasuna-ren alkargoa banandu eban eta ortik agertu jakon Enrike'ri paregabeko aukera Frantzia'ko erregetzaz jabetzeko.

1593'an Uztailla'ren 25'an baiña, paregabeko aukera ori, baldintza bate-gaz agertu jakon, Kalbino'ren ukalaritzatik alde edo ukatu daiela eta katoliko-tasuna besarkatu. Une oneri leporatzen dautsoe esaera ospetsu au: "PARIS'ek MEZA BAT ONDO MEREZI DAU" (PARIS BIEN VALE UNA MISA). Nai-ta III'n Enrike'ren agotik, esaera au sekula urten ez, bera ilda gero agertu zalako argitaratutako antzerki (obra de teatro) baten.

1594'an Otsailla'ren 27'an Frantzia'ko errege koroatu eben IV'n Enrike izenagaz, Paris'en sartuta.

1598'ko urterarte borrokan iraun bear eban baiña, katolikotasunaren alkarteko asken bakarrezko taldeak eta espainolen erasoak baztartzeko.

1598'an Lorailla'ren 2'an, Espaina'ko II'n Felipe'k ukatu eban Frantzia'ko zeregiñetan sartzea eta Berbis'en (Reins'etik 70 kilometrorra dauana) bakez-ko egijunea (tratado) ziñatu ondoren, ontzat artu eban Enrike'ren erregetza, borrokak amaituta.

1598'an Jorrailla'ren 13'an Nafarroa'ko III'n eta Frantzia'ko IV'n Enrike'k, Nantes'eko agindua argitaratu eban bidetik, nai Frantzia'ko laterrian katoliko-tasuna erlijio-lez izendatu, erlijioaren askatasuna emon eban eta Fran-tzia'ko lurralde guztien gizartea lege bardiñakaz ezarri eban, ordaiñezko (desquite) ta garbi-aldien (depuraciones) debekuan oiñarrituta.

6.24.– IV'n ENRIKE:

IV'n Enrike'k, Nantes'eko agindu onen bidetik, Frantzia'n, lenengo late-riren alkartasuna (federaciòn de estados) sortu eban, beren gogamenaren alegiñean (Rusia izan ezik, bere osotasunean arazo asko euki ebalako) Europa'ko laterrien alkartasunera begira egon zalako.

1598'tik aurrera eta bere erregetzaren sendotasuna lortzeko: "Bere ondoan ez eben onartu iñungo leen-serbitzari (primer-ministro); Itzi eutson laterri guztien batzar nagusiari deitzea; Lege-Biltzarraren bitarteko indarra mugatu eban; Gorte eta diru-eragiñen lan lekuak, bere kontrol edo ardura-

pean artu ebazan; Eta andikien jazarraldi aundian, baserritarrai atzera emon eutsezan, oneik kendutako lurrak". On-egikera guzti orreik, bera eta beren erregetzari, ospe aundia emon eutsoen.

Egikera onen ondorioa baiña, Nafarroa'ren askatasunezko legearen aurkakoak diranak, erdira-nai'en (centralismo) zaletasunezko ateak zabal-zabalik izten dauz, gero beren seme XIII'n Luis'ek "BIANA'ko PRINTZE" izatea, bear bearrezkoa zana Nafar-erregeak aginbidean ezartzeko, utsean-euki edo arbuiatu (despreziar, o, menospreziar) dagian.

Pierre Dugua, Sieur de Monts eta Samuel de Txanplain'en Amerika'ko Iparraldera gud-aldiak edo joan-aldirako diruak berak ordaindu ebazan eta Kanada'n, bere erregetzan ezarri ziran leenengo ures-andiko Frantzes-koloniak.

IV'n Enrike'gaz Frantzia'k, ekonomiaren buruzpidean aurrekuntza aundia artu eben, beren mugaldeenatik urrun eragipen aundia euki ebana.

1600'an III'n Enrike'k lortu eban ezkontza-banatztea Margarita'k ondorengorik ez eutsolako emoten.

1600'an Abendua'ren 17'an, bigarrenez, Medizis'eko Maria'rekin ezkonzen da eta sei seme/alaba euki ebazan beragaz.

1605'ean III'n Enrike'k, Margarita aske itzi eban eta Paris'en bizi zan 1615'ean il zan arte.

1607'an Frantzia eta Iparaldeko Nafarroa alkartu ziran, nai-ta urrengo erregeak izen biak bananduta aurrera eroan 1789'ko irauketararte.

1610'ean Loraila'ren 14'an Nafarroa'ko III'na eta Frantzia'ko IV'n Enrike Paris'eko kaleetan Fransois Rabailak'ek il eban.

Rabailak apaiz-gizon au, katolikotasunaren alderdikide itsua zan, II'n Felipe ta Aita-Santu'en serbitzura egon zana, eta bera be zatikatuta il eben Loraila'ren 27'an.

Nafarroa'ko III'na eta Frantzia'ko IV'n Enrike'k ez eban merezi alako erioztarik, Europa guztia ederretsian euki ebalako.

1620'an XIII'n Borbon'tar Luis'ek, ez eban gura berak Bianako printzearen izena aurrera eroan eta yaregin (renunciar) eban, 1423'an Urtarrilla'ren 20'an III'n Karlos "biotz-andikoa" (noble) deritxonari ezarri eban izen-buru (Biana'ko Printzea) ori, bear bearrezkoa zana Nafarroa'ko erregearen izena aurrera eroateko.

Dana dala, azkenean, 1513'an II'n Fernando guzur utsez eta Aita-Santua-ren laguntzagaz nor geien dala egin eben antzera.

1620'an XIII'n Luis'ek bardin antzeko bat egin eban. Erregearen eta eleiztarren arrazoizko-gogamenean egin-bide edo egipideak geiegizko lizun-zalekerian (obscenidad lujuriosa) egin ebazalako, Nafarroa'ko erriaren gizartea errurik gabe bananduta geratu zan.

Nafarroa'k, Euskal Nortasun aundia dauka oraindiño eta "EUSKALDUN GUZTIAK ALEGINDU BEAR GARA EUSKALERRIA'ren IZEN ta IZAERA BERRESKURATZEN, EUROPA'n BERA DALAKO DEMOKRAZIA'ren OIÑARRIA" eta "JAINKOA'ren AGINDUZ, GURE ARDURAZKO ZERGAIK - IZATEA"

7.– ONDORIOA

7.1.– SARRERA:

Gagozan pare-gabeko antzerki onetan zelan azalkatu oial baten margoztuta, gizaren izatasunezko erabilatasuna arduraren arloan, beren egikunderako?

Antzerkia, beti izango da bardiña eta gizatasunaren-sorpenera be-bai.

Leenengoa: JAINKOA'k emonda, beren berezizko bizi dauka, mozkin-biziak, era-fisiko ezberdiñetan emoten dauskuzana eten-bako berrikuntza baten, gure bizitzak elikatuz iraun dagien.

Bigarrenak: JAINKOA'ren legeakaz beartuta, antzerki onen mai-zabal ontan, agertzen diran mozkin orrekin antolamenduzko egipidea, orekan banandu daiten. Eta jaioten diran emakume/gizon guztiak, aukera bardiñak euki dagiezan, euren ardurazko antolamenduaren egipidean, egin dagien antzerki onen legeak eskatzen dauskuzan lez beteteko.

Mundu oneitan dana sortzeko antolatuta dagoen lez, biak dira abertzale edo errikoiak, senditasunean daukielako garatzeko (brotar-florece) aukera ta azturaren sendotasuna.

Izadi onetan edo oneri, osotzen dautson guztia biziaren-arnasan oiñarrituta dagoelako, oso edo guztiz sendikorra da eta orregaitik, berak eskatzen dauan sendikortasunezko neurri bardiñean gure egin-bideak.

Gure egipideak alan bete ezkeru, beti beteko doguz, danoen arimak sendimentu bardiñean eta irrikaz eskatzen dauskuzan ekanduzko orekak lortzea.

7.2.– ETORKIZUNA:

Mundu onen izatasuna edestiko etorkizunean, argi erakutsi eta agertzen dauskuna: "Gure ardurazko zeregiñetan, berezko legearen aurka, larderialdiko (impositivas) legeakaz edo sasi-arrazoiaz ezartzen ba-dira gure lege-gintzak, aurkako igurtzi-aldi orrekin bidez, fisiko maillan sortzen dan estanda, gizarteko aberkide edo senditasuna errotik atarata, erbestutako milla zatitan agertzen garala eta gaiaren arloan, dana itxuragabea". (Gaur alan dago).

Presokratikoak argi erakutsi euskun, euren eraman-onaren (filosofia) ikas-bidean garaipen aundia lortuta, egiaren arrazoizko galderak biribildu egin ebezanean.

Arrazoizko oial orretan margotzen ibili ziranean, an agertu jakiezelako akatzak, norkerizko eta okerrezko ixaxtadak (pinceladas) emoten ebazanean, egiten eben guztia, irudimenean euki eben leen irudia, itxura-gabean agertzen zala, argi ikusita.

Edestian zear antolamenduzko ekintzan, Erromatarrak, berezko legetik kanpo, asmatutako sasi-legediaren ezarpenean sortu ebezan autsakaz, gaur, lege orreik gure artean oraindiño daukaguzelako, lokatz oneitan sartuta gagoz.

Orren aritik, daukaguzan Laterriak gure ardurakaz jabetuta, arduraren orreik betetea gura dabe zigorraren keiñu edo meatxuakaz.

Zeozer !! ez dago oker or..., danok arduradunak jaioten ba-gara?

7.3.– EUSKALERRIA:

Euskalerrian eta beren bizi-luzearen bitartez, ondoen ikertu leikezan lekua da, adoi-gabe edo zentzungabeko egipide orreik.

Egipideen (gestiòn) uts orreik edesti guztian, ez Euskaldunak egin doguzelako, arrotzak egin dabezan gordinkerizko itsuskeriak (lascivias) guk eraman bear izan doguzelako.

Esan orreik... ez dira izango arrokerizko andikerian edo abendakerian esaneko berbak?

EZ!! Mundu oneitan Euskaldunak daukagun bizi-luzearen bidetik JAINKOA'ri begira eta lur oneitan BERE'n legeak zentzunez ulertzen, ondo baiño obeto ikasi gendulako, demokrazizko-askatasunak zeintzuk diran, bizi onetan danok bakoitzaren ardurazko egipideak zentzu aundian beteta JAINKOA'ren aurrean garbi agertu gaitazan.

Gogamen ori azaltzeko, lenengo, Euskal-izkuntza itzez mugatuko dogu, gero, gure Euskal-Nafar-Edestiaren ondorioan ikusi daigun, zergaitik galdu gendun gure demokrazizko-askatasunaren jabetza.

7.4.– EUSKALDUNEN IZKUNTZA:

Euskal-Kromañon deritxon denbora baiño ariñagotik eta artu-emonen uler-egarrizko arloan kokatzeko, asi giñan Euskaldunak Euskerearen gorputza sendotzen.

Euskaldunak sortu gendun izkuntza, ez zan gauzai emoten jakiezan ize-nak jakiteko bakarrik, izen orreik ekanduzko-oituran edo aztura-bideko jaki-ñean mugatuta ezartzen ziralako be, lan ziran.

Itz orreik, JAINKOA'ren lotsean eta gauzen onuran edo gaizpidean ezagutzeko, euren arteko lotsagizun aundian eginda dagoz. Eskatu leike maitasun aundiagorik?

Berak!! (Euskereak), emon euskun daukagun Nortasunezko izena, eta bere egikeraren izaeran artu genduzan demokraziaren askatasunezko sendimenduak, gure izaeraren barnean oiñarrituta geratu ziran betiko.

Ez da ori jatorrizko edo egiazko izatea?

Or!! Non agertzen dan argibidea: “Ez diranak edo nortasungabekoak diranak, zergaitik besteak menperatu gure dabezan, nortasunean beste erdi-purdiko sasi-gauza batzuk izateko alegiñean?”

Sasi-jainkokerizko norkei orren bidez, erri-gizartearen NORTASUNEAN, ARDURA-AUNDIAN EUKI BEAR DIRAN ESKUBIDEAK, edesti guztian laidotuta (maltraer) etorri dira, ikaragarritzko sarraski eta odolezko erailketa baten.

JANGOIKOA'k, baleikete Euskaldunai laguntzea gaur-bizirik agertu daiten, Mundu onen gizarte-maltzurari erakusteko: “Jaiotasunaren Nortasunean dagoela bizitza onen arrazoia”.

Euskaldunak, orregaitik babestu egiten dogu Euskerea edesti guztian iñungo mugarik-gabe, bere izaera-ederrenean GURE-NORTASUNA DAUALAKO.

7.5.– EUSKAL-NAFAR-ERREGEZKO EDESTIAREN ONDORIOA:

Kontu aundian euki bear dogu: Godoa'k, Erromatar menpekotasunaren eredia artuta, bai katolikotasunaren ardurapean “Erromatarren kaizartza ezarri zalako,” eta sasi-jainkotasunaren amets'kerian danon batzangotasuna lortu gurean ibili diralako beti. Nafarroa'ko gorteetan zekula ez zala Euskeraz idatzi ezer, Latiña jakintzaren-gaillua egin ebelako eta guzurrezko ta amarru-

kerizko bidetik Gaztelar sasi-izkuntzari, berezko izkuntzari baiño garrantzi aundiagoak emon, berezkotasunezkoak ezereztu daitezcan.

Euskaldunak, Mauritarrak sartu ziranetik, aukera aundiak euki genduzan gure lurra, izkuntza, Nortasuna eta gure jabetzaren babeserako antolamenduak egiteko, eta alan egin genduzan. Baiña sekula ez gendun urten ezin "Erromatar kaizargotzaren ta Latiñezko sare-arteko txeberatik". Gaur be, orreitan gagoz.

Nafarroa'ko erregeak, beti izan ziran gure Euskal izaeraren legezko oituran jardunezko-bidearen zaintzale sinisgarriak eta zintzoak.

Edestilari batzuk esaten dabe: "Euskal erregetza 1234'an VII Santxo Santxez Indartsua edo Azkarragaz amaitzen dala".

Ez da egia ori baiña. Nai-ta sei errege leiñu arrotz geiago Nafarroa'ko koroatik aldatu, danak Euskal errege-leiñuen aritik joan ziralako Nafar-legeak ondo zainduta. Arrotzezko ezkon-laguna errege edo erregeña izan arren, danak joan bear ziralako Nafartarren lege-bideak zeintzuk ziran ondo jakinda.

1076-1134'ko urte bitartean, Aragoi'ko iru errege euki genduzan. Arrotzak izan ziran? Danak Naparrak eta sendi batekoak izan ziran.

V Santxo Ramirez 1076-1094'ko urte bitartean; I Santxez'tar Pedro "Borrokalaria" 1094-1104'ko urte bitartean; Eta, I Santxez'tar Alfonso "Gudalaria" 1104-1134'ko urteetan.

1076'an IV Santxo Garzez "Peñalengoa", Ramon eta Ermesenda beren anai-arrebak trokatik bota eta il ebenean, Nafartarrak ez eben gura Ramon bere anaia errege lez aukeratu, egin ebenagaitik odolezko-eriotzara meatxatuta euki ebalako. Eta askenean, IV Santxo Garzez'en lengusua, I Santxo Ramirez Aragoi'ko erregea aukeratu eben, gero Nafarroa'ko V'na izango zana 1094'ko urte bitartean.

1094-1104'ko urte bitartean V Santxo Ramirez'en semea I Santxez'tar Pedro "Borrokalaria" Sobrarbe ta Ribagorza'ko errege zana aukeratu eben, gero Sobrarbe, Ribagorza, Aragoi ta Nafarroa'ko errege izango zana.

Eta 1104-1134'ko urte bitartean, I Santxez'tar Alfonso "Gudalaria", V Santxo Ramirez'en semea zana izendatu eben errege.

Onen erregetzan egin zan guztia, etenbako ospagarri-bat izan zan, bere etorkizunaren ondorengoak, belaun-aldiz belaun-aldiko gudu-eresietan abestuteko modukoak.

Kristau, Mauritarrakaz eta Akitania'ko dukeaz be bai, etenbako borrokan ibili zan.

Gaztela'ko VI Alfonso erregearen alaba Urraka'gaz ezkondu zanean, len onek indarkeriz artutako laterria oster berrezkuratu eban.

1110'an Baltierra berrezkuratu eban; 1114'an Rotron bere kapitaiña'k, Per-txe'ko kondea izan zana, Muskaria (Tudela) artu eban; 1118'an Salduba (Zaragoza) eraso gogor baten artu eban; 1130'ean Baiona irabazi eban. Ekintza onegaz, Akitania'ko dukearen asmoak geratu ebazan, onek Auñamendi osteko lurralde guztiak berentzat gura ebazalako.

A-ta guzti, bera, Gurutzearen gudalaria izan zan eta beren azken naian, erregetza Tenple'ko zaldunai itxi eutsen.

Jazarraldi aundiak egon ziran, eta Iruña'ko Batzarrak VI Garzia Ramirez, Monzon ta Logroño'ko jauna, berritzaillearen izenagaz ezagun izango zana, errege izendatu eben.

Nafarroa'ko V Garzia Ramirez "Berritzaillea", eta VI Monzon ta Logroño'ko jauna (1134-1150'an Lizarra eta Gares'en arteko Lorca'ko erritxoan ilda),

Garzez'tar Ramiro Kalaorra'ko jaunaren biloba eta beren seme Ramiro Ramirez, Diaz de Bibar'tar Kristina'gaz (Elbira ?) ezkontuta ("Zid Kanpeador"en alaba) egon zanaren semea zan.

Nafartarrak, Garzez'tar Ramiro Kalaorra'ko jaun au, Santxo Peñalen'goa il zanean, errege izendatu gura eben.

V Garzia Ramirez, l'Aigle'tar Margarita, Rotron kondearen loba zanagaz ezkontuta egon zan. Eta naastugabeko Euskaldunai beren maitasuna erakusteko, koroari: "Añañamendi guztiko errege"en izen ospegarriagaz erantsi eutson. Ekintza orregaz: Araba, Gipuzkoa ta Bizkaia, Aragoi'tarren babesalboratuta, beragaz batera joan ziran.

1134'an Oliba'ko Lekaidetxea eraiki eban.

Au be, etenbako borrokan ibili zan. Nafarroa Aragoitik banandu eta Mauritarrai Baezan irabazi eutsen.

VII Alfonso Gaztela'ko erregeak, truke egin gura eutson, Salduba eta bere ingurua, Logroño ta bere inguruagaitik. Gaztela'r zaltzailleak baiña, errioxa bere eskuetan geratu eban eta Aragoi'ko lurraldea Ramiro lekaideari emon eutson.

Gaztela'r eta Aragoi'tarrak, Nafarroa euren artean erdi-banatu gura eben.

Denbora orreitan, esan leike: "Batak etxetik kanpora urtetan ebanean, bestea prest egoala etxe ortara sartzeko.

(1150-1194) VI Santxo Garzez "jakintsuak" gazte igon eban erregetzara eta gazte ikasi bear eban Gaztelar eta Aragoi'tarren maltzurrezko guzurren artean iges egiten.

Euskal-Nortasunezko oso-osea izan zalako eta Euskerea miresle (admirador) aundian euki ebalako, izkuntzaren arteko leenengo maillan ezarri eban "LINGUA NABARRORUN" izendatuta.

1180'ko urte inguruan, Donostia jendezkatu edo bir-erritu eban laka'ko (Jaka) fueroak emonda eta ongarriko lege-arauak erantsita.

1181'ean, Gazteiz deritson inguruan Bitoria'ko Uria eraiki eban, Logroño'ren eratorriko fuero ekartsuak emonda.

1234'an beren seme VII Santxo Santzez "Indartsuagaz" Añañamendia'ren berezko Nafartarren erregetza amaitzen dala esaten dabe edestilariak.

Ori..., egia da baiña?

Ez dot usten.

Akitania Euskalduna izan zalako eta Txanpaña'ko errege-leiñua be-bai.

Brie ta Txanpaña'ko IV'go kondea eta Nafarroa'ko I Teobaldo "bertsolaria" VII Satxo "Indartsu edo Azkarra'ren" illoba zan, eta Franko'en gorteari begira, erdirazale gogamengoak izan ba-ziran-be, lotsa aundian euki ebezan Nafar-erregetzaren zeregiñak.

Naaste aundiko denborak ziran oneik, Nafar-erriari leku guztietatik tiraka ibili ziralako (Gaztelar eta Aragoitarrak alde batetik. Bestetik, Frantzesak eta Gurutzearen gudak) asko eraman bear izan eben eta apurka apurka gero-ta oiñaze, neke, egoarri ta mingarizko bidean sartuta, azkenean ondorio guzti orrean bidetik, beldurraren izaera bateko menpean geratuko da, gero ikusiko dogun-lez.

Ebreux'tarren errege leiñua, II'n Karlos "TXAR" deritxon erregeagaz asten da.

Eragi aundi ta gogorak artu bear ebazan errege onek len ikusi dogun lez eta Franko'en edestilariak, bere eriotzearen ostetik izen gaizto ori ipini ba-eutsen be, Nafartarrak maitetasun aundian euki eben, bai eritarrak eta

bai beren inguruko aundikiak zintzotasun aundian, nai-ta biurkerizko gauzak egiteko izan.

II'n Karlos "Txarra" deritxon au: "Izakera gogorrekoa; Zori-zale; Odol-bizikoa eta Mendekaria" zala esaten eban. Kontuan euki baiña, zelakoak izan ziran Gaztela'ko I Pedro "Odol-zalea" eta Aragoi'tar IV'n Pedro "zeremonizalea" k. Nai-ta nai-ez, eurelakoak izan bear, Nafarroa bestela, eurengandik iruntzita egongo zalako.

III'n Karlos "Biotz-aundikoa" k 1423'an Urtarrilla'ren 20'an erregearen ondorengoarentzat Biana'ko printzerria sortu eban, ortik aurrera derrigorrezkoa izango zana Nafarroa'n errege izateko. Beren biloba IV'n Karlos izanda leenengo printze edo errege-gaia.

III'n Karlos "Biotz-aundikoaren" ondorengoa, I Blanka beren alaba izango zan erregiña. Eta leenengo ezkontzan alargunduta, Aragoi'ko II'n Juan'egaz bigarrenez ezkontuta 1441'an bera il zanetik, asi ziran Nafarroarentzat arazo lerrienak, II'n Juan'ek guzur ta indarkeriz beren seme-alabai IV'n Karlos eta bere arreba II'n Blanka'ri, erregetzak ostu ta eurak pozoituta il ebazalako. Beren seme II'n Fernando (katolikoa) bideratuta, zelango amarrukerikin Nafarroa'ko erregetzaz geratu.

Eta ez da egia, orduko denboran gaurko Espaiña'ren asmoak lortzeko ibili zirenik, Gaztela eta Aragoi'ko erregetzak andi, indartsu ta zabalak ziralako. Geiago, kontuan eukiten ba-doguz, Isabel ez zala Aragoi'ko erregiña eta Fernando Gaztelakoa be. Erregetza, itzarmen egiunetik, antolatzailetasunezko artekariak bakarrik izan zirelako.

Godo-katoliko amets ori lortzeko, beste antzezleri bat ibili zalako artean, bere lekuan ikusiko doguna. Eta asmakizun ori, espataren indarragaz bear-tuta, ez zalako aurrera eroan XIX'n gizalderaiño.

Nafarroa'ko errege-erregiñak Euskaldun on-bezela, berba aundikoak ziran, euren izatasunezko ekanduan beste gauzarik ez ebalako ulertzen. Eta Kristautasuna babestearren, ez eben euki lotsarik Gaztelar ta Aragoi'tar etsaiari laguntzeko.

III'n JUANA daukagu izate orren aipagarriena: Euskerea, Erria ta Erlijioa, biotzez eta maitasun guztiagaz babestu ebazalako, gure "IZAERA OSOTZEN DABEN NORTASUNEZKO BEREZKOTASUNAK".

Eta beren denborako LEIZARRAGA'tar JOANNES. Orain 435 urte irakasle aundi-lez, Euskera-Batuaren gramatikazko oiñarri-lez irakatsi euskuna: "-EUSKALKI GUZTIAK EUSKERA BATEN BATZEKO, ALEGIÑEZKO EKINTZAREN GAUZAK ZELAN ERABILI BEAR ZIRAN. EUSKERAZKO OIÑARRI BATEN ERPERATUTA, EUSKERAREN SENEAN AGERTU DAITEZAN, EUSKALERRIAREN OITURAN EZARTZEKO". Euskereak eta Euskaldunak, ordaindu ezinbesteko esker-zor aundian geratu giñan, oraindiño Euskerazko idazlearen eredu danagaz.

7.6.– NAFARROAN BILDURRA:

Maisu ta lagun aundi bi daukadaz nik, bata: Olazar eta Uribe'tar Martin, semetzat daukatena bizitzako arazoetan eta Euskerazko arloan artu-emon aundian alegintzen nautena, dakitena argitaratu dagian.

Eta bestea: San Sebastian'tar Joxe Mari (LATXAGA), beragaz Nafarroa'tik zear iker-lanetan, ainbat erri eta gizon-emakume ikustera joanda.

Latxaga'ri itaunduten neutsoenean: "Nafarroan bildur asko dago ez?"

Beren erantzuna beti izan zan bardiña: “Ez zara konturatuten... Euskal lur oneitan eskuak lurperatu ezkerodolez beterik ataraten dodazela?”

Nirentzat baiña, dana asi zan Aita Santi'gaz joanda Garde'tar Martzeliño Euskerazaintzaren izenean Zaragaztelu'n (Karkastillo'n) omendu gendunean.

Bere etxearen sarrerako atearen goialdean, oroi-arri bat ipini gendun Euskeraz idatzita, andik egun-bi barruan eta gabaz, baten-batzuk mailluakaz apurtu egin ebana. Gaur erderaz idatzita dagoena, lotsean artuta dago.

Gaur begitu baiño ez da bear, batzuk zer egiten dabizen Euskerazko iragarpenakaz.

Beste osterata bat egin gendun Zaragaztelu'ra eta etxeari argazkiak ataraten ibili giñan orduan, niri, gizon bat aurreratu jatan ondora, bera Zaragaztelu'ko bake-epaillea zala ezanez.

Ettxera eldu giñanean, ikerketazko alkar-izketaldi luze bat euki gendun, ararte ikusi genduzan gertaera guztiak azaltzeko. Eta konturatu giñan, Euskera eta Abertzaletasunaren aurkakok, dana kontrolpean euki ebela, lantokietatik asi-ta. Eta zigorrak be erabili egiten ebezala, alango susmorik barrundatu egin ezkerodolez.

Edesti guztiari ikertu bat egin da gero, argi azaldu gendun 1836'tik asi-ta aurrerantza, izan dirala, daukagun Laterriaren kontrolpekotasun orreik.

Geiago, 1936'tik aurrera, Nafarroan gudako tirokada-bat egon gabe, aibat milla gizon-emakume tiroz il (fusilar) ebezala.

7.7.– NAFARROA GAUR NORA?:

Nafartar guztiak irakurri bear leukie, ale-bitan idatzita dagon liburua: “NABARRA 1936 - DE LA ESPERANZA AL TERROR”. Konturatu daitezcan, ezker eta eskubitar-alderdikoak geien, Nafartarren NORTASUNA dala, desagertu gure dabena.

NORTASUNIK-GABE ZER IZAN? Berezkotasunak agintzen dausku, bizitz oneitan zelaz jokatu bear dogun, Mundura arduradun agertzen garalako. Eta orretarako nai-ta nai-ez “NOR IZAN BEAR DALAKO”.

Ez dot uste, Nafartarrak beste erbesteko NORTASUN baten atzean dabilenik. Betiko eskubi-alderdiko erioigille faksista'ren kontrolpean dagozela bai. Oneik, gizartearen antola-bideetan eta ekonomiaren aldetik aukera aundiak daukiezelako, bildur ori ezereztu ez daiten zaintzeko.

Eta or... EUSKADI OSOAN BEZELA, GURE GIZARTEAN EGIN BEAR DOGUZAN EKANDUZKO LANAREN ZAIN DAGO ERRIA. BEREN NORTASUNA DIRDAITSU AGERTU DAITEN.

A-ta guzti itxarogarri agertzen naz ni, baten LATXAGA'gaz Korella'ra eldu giñan eta jolasten egoan amar urteko neskatilla baten ondora joanda, Latxaga'k, geratu barik egoala, ingelerazi asi jakon berbetan eta neskatxoa geratu barik erantzuten, bardin Euskeraz eta bardiñ gaztelera.

Ni Nafarroara joaten nazenean, beti saiatzen naiz Euskeraz berba egiten, gu gogoratzen garan baiño erantzun aundiagoak artzen diralako. Eta ori egin bear geunke danok, “EZ NAFARROAN BAKARRIK”. EUROPA GUZTIAK ZALANTZA BARIK ESAN DAGIEN, “OR !! EUSKALERRIA”.

ATUTXA'tar PAUL